

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

51.

VILÁGTÖRTÉNELEM.

ÍRTA:

CSEH LAJOS,
FŐGYMN. TANÁR.

I. RÉSZ: Ó-KOR.

POZSONY. 1900. BUDAPEST

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Bevezetés.

Az emberi nem fokozatosan jutott a mai műveltség magaslatára. A fejlődés lassú volt. Keveset tudunk az ősember életmódjáról s egyéb állapotairól. Pusztán a kiásott eszközök, a lakásokban talált csontmaradványok s konyhahulladékok derítenek rájuk némi világot.

A használt eszközök anyaga szerint különböztetjük meg a következő korokat:

1. Paleolith vagy durva kőkorszak. 2. Neolith vagy csiszolt kőkorszak. 3. Rézkorszak. 4. Bronzkorszak. 5. Vaskorszak.

A fémkorszakban a családok lassankint törzsekké, népekké, majd nemzetekké tömörülnek. A nomád életet állandó lakóhelyekkel cserélik fel. Bizonyos jogrendet állapítanak meg. Földművelést, ipart, kereskedést űznek. Tudomány s művészettel foglalkoznak. Gondolataik, tetteik megörökítésére az írást használják.

Az Írásos emlékekkel kezdetét veszi a történelmi korszak.

A történelemben szereplő népek osztályozásánál a legáltalánosabb alapul a bőr színét s a nyelvet vesszük.

Szín szerint sárga, fehér és fekete népeket különböztetünk meg.

Nyelv szerint pedig a következőképen osztályozzuk az emberiséget:

1. Hamiták.(Egyiptomiak, aethiopok, berberok stb.)

2. Sémiták. (Zsidók, assyrok, babyloniaiak, phoinikiiaiak, arabok, syriaiak stb.).

3. Indoeurópai vagy árja népek. (Hinduk, médok, perzsák, görögök, rómaiak, kelták, germánok, szlávok, a román népek stb.).

4. Uralaltaji népek. (Finn-ugor, szamojéd-török s a mongol népek).

A fehér fajba a sémiták s az indoeurópai népek tartoznak, kiknek az emberi műveltség kialakításában a vezérszerep jutott.

A történelmi korok.

476-ig 1. Ó-kor. A legrégebb időktől a nyugatrómai Kr. u. birodalom bukásáig.

2. Közép-kor. A nyugati császárság bukásától a fölfedezések s vallásújítások koráig.

3. Új-kor. A fölfedezésektől napjainkig.

Az ó-kort három főrésszre osztjuk.

A) A keleti népek. B) A görögök. C) A rómaiak.

A) Keleti népek.

I. Egyiptomiak.

Egyiptomot a Nílusnak 1140 km. hosszú s 20—50 km. széles völgye alkotja a syenei zuhatagoktól a tengerig: kelet s nyugatról sziklás hegyek, azokon túl pedig sivatagok határolják. Az eső hiányát a Nílusnak júliustól októberig tartó kiáradása pótolja. Ez útalta Egyiptom népét az állandó letelepedésre, földművelésre, csatornázásra, mértan s csillagászat művelésére és az időszámításra. Méltán nevezte azért Herodotos Egyiptomot a „Nílus ajándékáéának. Az egész Egyiptom három részből állott: Felső-Egyiptomból Thebe fővárossal; Közép-Egyiptomból Memphis fővárossal; Alsó-Egyiptomból Heliopolis, Sais s Alexandria városokkal.

Egyiptom története messze a Kr. e. évezredekbe nyúlik vissza. Menes alapítja az első államot Memphisben (4000 kör.). Memphis királyai terjesztik ki uralmukat azután az egész Egyiptomra. Mintegy ^{kr-e!} 30 dynastiát említenek fel az írások.

A homályos tudósítások alapján a XII. dynastia tagjait emelhetjük ki mint hódító s építkező királyokat.

A XIV. dynastia uralkodása alatt Syriából a hykszoszok pásztor népe tör be s uralkodik 500 éven (1650—1100) ál. I. Ahmes a XVIII. dynastiából kiűzi a hykszoszokat. A felbuzdult nemzeti önérzet virágzásra kelti a művészeteket, a királyok újból mint hódítók lépnek fel. A főváros ekkor Thebe. II. Ramses azonban dicsőséges hadjáratai daczára is a syriai hetita 1350 törzs népét és vallását az egyiptomival egyenrangúnak kénytelen elismerni.

A hódító hadjáratok kimerítik az országot, az aethiopok. majd az assyrok uralma alá kerül. Assurbanipal 20 helytartóságra osztja. A helytartók (20) egyike I. Psametik (XXVI. dynastia) lerázta az assyriát (645), de kezdetét veszi a görög befolyás. Psametik fia II. Necho (610—594) a suezi csatorna

kiépítését kezdi meg s phoinikiai hajósokkal megkerülteti Afrikát. III. Psametik uralkodása alatt megszűnik Egyptom önállósága. Kambyses perzsa 525. király foglalja el (525).

Egyptom vallása, népe, műveltsége. Az egyiptomiak a legrégebb időben magát a természetet személyesítették. A helyek szerint Ra.Ptah. Amonstb. néven fordul elő az istenség. Utóbb a napot értették alatta. Az istenben rejlő erők jelképes ábrázolásából új istenek származnak új nevek alatt. A folyton változó természet küzdelmeinek személyesítése az Osiris, Isis s Typhonról szóló mondakörben talál legszébb kifejezést. A népnél szokásos volt az állatimádás is (apis, ibis, macska stb.). Hittek a lélek halhatatlanságában; a meghalt iránt tanúsított kegyelet a tetem bebalzsamozásában (múmiák) nyer kifejezést.

Egyptom hamita fajú népe északról vándorolt be. Közöttük a foglalkozás szerint élesebben elválasztott osztályok keletkeztek: papok, harcosok, földművelők, iparosok, kereskedők, pásztorok. A munka után a nemesebb élvezetet sem vetették meg. Szerették a hárfajátékot, sakkot, labdajátékot.

Akormány forma monarchikus. Az állam élén áll a korlátlan hatalmú pharao (Ra fia), de az ő életmódját is szabályozzák a törvények.

írásuk 3 féle: hieroglyph vagy képírás (Cham-pollion, rosettei kő) s az ebből fejlődött hieratikus és démotikus írás. A papok nagy irodalmat teremtettek meg. A tudományok közül kiválólag a geometriát, csillagászatot s az orvosi tudományt művelték. Időszámításukban 365 napból álló napévet használtak. Műemlékeik ma is bámulat tárgyai így a királyszerű gyanánt szolgáló pyramisok (Chufu királyé 150 m), az obeliszkek, a labirint, a sphynxek, a Colosseumok, a sziklába vágott sírok és templomok. Festészetük élénk, máig sem változott színeivel tűnik ki, de távlatot s árnyékolást nem ismertek.

II. Babylon és Assyria.

Elő-Ázsiát a sémi népek lakták. A föld alakulata több apró ország létrejöttét mozdította elő. Kiválnak közülök Babylon és Assyria.

Babylon és Assyria az Euphrat és a Tigristől öntözött s termékenynyé tett síkságot, az úgy-

nevezett Mesopotamiát foglalta el. Északról az örmény hegyek, délről a Perzsa öböl határolják.

Hatalomhoz először a délen fekvő **Babylon Kr. e.** jutott. Fővárosa eleinte Ur, utóbb az Euphrat két partján elterülő Babylon lett. Az őslakosság a turáni származású sumer-akkad nép. Az ékirások világánál biztossággal kimutatható, hogy a babyloni műveltség alapját ezek vetették meg. Ezt a műveltséget vette át az uralomra jutott sémi nép s emelte Babylont nagyhatalommá.

Assyria Mesopotamia északi hegyesebb vidékét foglalta el. Fővárosa a Tigris balpartján fekvő Ninive. Sémi fajú népe igen valószínűleg Babylonból származott s onnan hozta műveltségét. Korán szerepel Babylon mellett, majd azt egészen elnyomja.

Az assyr királyok alapítják meg az első világbirodalmat (Ninus és Semiramis monda). Egyesítik a sémi népeket, sőt Egyiptomnak s Irán egy részének elfoglalásával hamita s árja népek is helyetfoglalnak a birodalomban. Ezzel a különböző helyi műveltségek egyesülnek s válnak az emberiség közkinésévé.

A nagy hódítók közül kiválnak: II. Tiglath Pilezar (745—727) az assyr nagyhatalom tulajdonképeni megvetője: Sargon, ki a zsidókat az assyriai fogságba hurczolja (722); Assarnasirpal (668—626); Egyiptomot csatolja a birodalomhoz. Ekkor a birodalom a legnagyobb kiterjedését érte el, de ettől kezdve hanyatlík. A hanyatló birodalomra Babylon s Média támadnak rá. Ninivét eltörlik a föld színéről (606)

Az újraéledt Babylon nemcsak Mesopotamiára, hanem nyugat felé a tengerig is kiterjeszti uralmát. Legjelesebb uralkodója Nebukadnezar (605—561), ki a hadban s a békében egyaránt nagy. Babylon csodálatos függőkertjei, hatalmas épületei, az Euphrat új csatornái mind alkalásikedvét dicsérik. A zsidókat a babyloni fogságba hurczolta (568). 56S.

E kor Babylon dicsőségének a tetőpontja. A rohamosan hanyatló birodalmat megdöntik a perzsák (538). 588.

Babylon vallása és műveltsége. Babylon vallása természetimádás. A föld és ég tüneményeit személyesítették. Imádásuk tárgyát különösen a csillagok képezték (sabaeismus). Baal a napnak, Bilít a holdnak volt istene, ezek mellett még a legrégebben ismert öt bolygót egy-egy isten székhelyének tartót-

ták. A vallás elfajulása Moloch és Astarte tiszteletében nyilvánul: az elsőnek embereket áldoztak, az utóbbit kicsapongó szertartásokkal ünnepelték. Papjaik a chaldaeusok.

írásuk az ékirás. Cserépre vésett könyveikből egész tudományos könyvtárakat állítottak össze. Kitűntek a csatornázásban, geometriában, számolásban s a csillagászatban. Ismerték a tizedes számokat. Tőlük vették át Elő-Ázsia népei s a görögök a súly, s a mérték ismeretét. Az évet hónapokra, napokra s órákra osztották. Az állatöv (zodiacus) megállapítása ugyancsak tudományuk eredménye. Elsők voltak a földművelés-, ipar- és kereskedelemben. Értettek a fémekkel. így a vassal is bánni. Szövöttárúik, fegyvereik. alabastrom, cserép, üveg s elefántcsont tárgyaik és egyéb díszműveik keresettek voltak.

Óriási épületeiket kő hiányában szurokkal bevont téglából rakták, azok belsejét domborművű faragványokkal s elefántcsonttal borították. A bejáratozat szárnyas oroslánok díszítették. Szobrászat s festészetben felülmúlták az egyptomiakat.

III. A szent föld (Palaestina).

A Földközi tenger keleti partvidékén lakó sémi népek közül a Jordán völgyében (Kánaán) lakó zsidó nép emelkedik ki. ,

A zsidó pásztornépet Ábrahám vezette Úrból (Chaldea) Kánaánba. Ábrahám és utódai Izsák és Jákob mint törzsfők, patriarchák uralkodtak fölöttük. A testvéreitől eladott József Egyiptomban. Gozen földjén ad népének szállást. Itt elszaporodnak, mi a pharaokat ijeszti meg: sanyargatják őket. A Kr..*.. zaklatott nép Mózesben talál megmentőre 132» "" or' kör.), ki a pusztában való 40 évi bolyongás után az ígéret földére vezeti azt. A Sinai hegyen villámlás és menydörgés közt adja nekik Jehova a fiz parancsolatot.

Kánaán meghódítását Josua fejezi be s osztja fel a törzsek közt a földet. Lévi törzse külön földterületet nem kap, hanem az istentiszteletet látja el.

Áron utódai mint Jehova helytartói kormányozzák a népet (Theokratia). A Bírák alatt küzdenek a szomszéd népek ellen. Ezek egyike Sámuel a nép kívánságára Sault királyivá keni (1000 kör.) de az elbizakodott Saul ellenében Dávidot titokban szintén felkeni.

Dávid az Euphrát s a Vörös tengerig terjeszti hatalmát. Jeruzsálemet fővárossá teszi, Sión hegyén a Frigyszekrényt helyezi el (980 kör.).

Salamon (950 kör.) a templomot építteti fel, de helyet enged a bálványimádásnak is. Halála után az ország 2 részre szakad (930 kör.): Juda és 9:50 kör. Izrael országára, az Jeruzsálem, emezSichem, majd Samaria fővárossal.

A megoszlott országban a próféták hiába akarják az egy igaz Isten imádását s a tiszta erkölcsöket fentartani; úgy Juda, mint Izrael hatalmi tekintetben is alásülyednek.

Sargon assyr király Izrael országát dönti meg (722). Nebukadnezár újbabylon király Judát (586).

A Kyrostól szabadon bocsátott zsidók felépítik még a templomot (538). de hatalomhoz többé nem jutnak. A perzsák. N. Sándor, Egyptom és Syria uralkodnak fölöttük. A Makkabausok függetlenségi harcza is rövid ideig tartó szabadságot eredményez. Róma terjeszti ki fölējök uralmát.

A zsidó nép jelentősége. A zsidók nagy szolgálatot tettek az emberiségnek az egy igaz Isten tiszteletének a fentartásával. Az igaz istent, ki mindeneknek alkotója, legfőbb ura, ki előtt minden ember egyenlő, Jehovának hívták. Jehova ábrázolása tiltva volt, de a Frigyszekrény jelképezte jelenlétét.

A tudomány és a művészetek ápolásában nem tűntek ki. Irodalmi alkotásaik közül legnevezetesebbek a felséges hangú vallásos költemények (Zsol-tárok).

IV. Phoinikia..

A Libanon és a tenger közt elterülő keskeny partvidéket sémita eredetű nép, a phoinikiai lakta. Nem alkottak egységes országot, hanem több városi királyságban oszlottak meg. Eleinte Sidon, majd Tyru s emelkedik fontosságra, mellettök még Berytus. Byblus s Aradus tűntek ki. Ezek is ritkán függetlenek, hol az egyik, hol a másik hatalomra jutó országnak fizetnek adót.

A phoinikiaiakat a népesség szaporodása, hajlam, az alkalom, a Libanonnak fában való gazdagsága hamar a tengeri hajózásra viszi. Az ó-kor legelső tengerésznépsége a phoinikiai. Kereskedelmi telepeik behálózzák nem csak a keleti, de még a nyugati partvidékét is a Földközi tengernek (Utica, Leptis,

Karthágó, Gades). Hajóik kimerészkednek az Atlanti óceánba, bejárják Afrika partjait, sőt Necho egyiptomi király parancsából meg is kerülik Afrikát, érintkezésben állanak China és Japánnal. Karavánjaik Ázsia belsejének árúit közvetítik. Minden országnak különlegességét hozzák el. Megszerzik még a Kelet-tenger partvidékének borostyánját is. Kifejlett iparuk mindent feldolgoz és úgy értékesíti.

Műveltségi viszonyaik. Vallásuk a babylonival rokon. Főistenök Baal-Melkart, ki a phoinikiai vándorszellemet jelképezi. Mellette tisztelet tárgyát képezte Moloch, a tűzisten, kinek embereket áldoztak; Astarte, a termékenység istennője, a ki minden kicsapongásnak védője volt.

A phoinikiaiak Egyptom és Babylon helyi műveltségét terjesztették a nyugati népek között. Tőlük tanulták el a betűírást, a súly és a mérték használatát s a számjegyeket. Iparuk a szövészetben, biborfestésben, az ercek feldolgozásában, üveg és piperezikkek készítésében tűnt ki.

V. A médok és a perzsák.

Az iráni fensíkot, mely kelet-nyugati irányban az Euphrat és Tigris völgyétől az Indusig, észak-déli irányban pedig a Kaspi tengertől a Perzsa öbölíig terjed, árja népek lakták. Közülök történelmi fontosságra a nyugaton lakó médok és a perzsák emelkednek.

Az árja népek őshazája a Kaukázus lehetett. Innen költöztek a médok és a perzsák Iránba s nyomták el az ott lakó turáni népet. A médok jutnak először hatalomhoz.

A **méd hatalom** megalapítójának a görög írók Deiokest tartják a 8. században Kr. e., de ez csak az assyr főhatalom alatt történhetett. Az assyr igát Kyaxares (606—595) rázta le, midőn Assyriát Babylon segítségével megdöntötte (606). A tulajdonképeni Assyriára s a perzsákra is kiterjesztve hatalmát a méd birodalom alapját veti meg.

Kyaxares utóda A s t y a g e s alatt a perzsa 558. Kyros (558—529) a perzsáknak biztosította a főuralmat. Hatalmát nyugatnak Új-Babylon s Lydia megdöntésével a tengerig, keletnek az Indusig terjeszti ki.

Kyros így **Perzsiát** szárazföldi nagyhatalommá tette. Fia s utóda Kambyzes (529—522) Egyptom

s Phoinikia meghódításával tengeri nagyhatalommá is.

Kambyses halála után a lázadások leverésével a királyi család legközelebbi rokona, az Achámenida családból származó Dareios (521—485) ad a birodalomnak újból szilárdabb alapot. A birodalmat satrapiákra osztja, jó utakat készített. A satrapák szedik be a pénzben és a természetmennyben kivetett adót. Az egységes pénzláb a kereskedést mozdította elő.

Vallás és műveltség. A médok és perzsák vallási nézeteinek kialakulására az Iránban észlelhető természeti ellentétek folytak be. A jó és rossz szellemek egyaránt imádásuk tárgyát képezték, inig nem Zarathustra (Zoroaster, bizonytalan időben) egy legfőbb világteremtő szellemnek, Ahura-Mazdá-nak (Ormuzd) az imádását helyezi előtérbe. Mazda a jó isten, a gonosz szellemek fejével Ahrimannal folytonos küzdelemben van s csak 1000 év múlva győzi le. Az emberek Mazdát jó cselekedeteikkel s erkölcsös életökkel segítik. Ahura-Mazda mintáz emberek lelki és testi tisztaságának barátja, nem szereti a hazugságot, lustaságot, nem a rendetlenséget s a testi pizkot. Tanítja Zarathustra továbbá a lélek halhatatlansága mellett az erények másvilági jutalmát.

Zarathustra tanait s erkölcsi (örvényeit a Zend-Avesta ez. könyv foglalja magában. Olyan ez a perzsáknál, mint a zsidóknál a biblia. Valószínű, hogy Zoroaster tanait a perzsák tudós papjai: a mágusok egészítették ki.

Zarathustra tanai utóbb a népnél megromlottak. A szellemimádás bálványképek imádásába megy át. Legelterjedtebb Mithras-nak a napistennek kultusza, mely a római légiók révén a római birodalomban is elterjedt.

A perzsák és a médok műveltsége babylon — assyr alapon épült fel. a honnan az ékirást is átvették. Kyros síremléke s Persepolis romjai tanúskodnak építési kedvükről.

VI. Az indok.

A Himalájától délre fekvő nagy félszigetre az árja ind-nép költözik be a Hindukus völgyeiből (2000 kör. Kr. e.). Előbb az Indus, majd a Ganges 2000 völgyeit szállják meg. E hódítások elsejét éneкли

meg a Mahabharata, másikat a Ramajana cz. hősköltemény. Csak később húzódnak a dékáni fel-földre és Ceylonba.

Brahma és Buddha vallás, műveltség. Az indok őseletét a Sanskrit nyelven irt Védák szent könyvei világítják meg. A Védák hymnusai s imádságai egy természeti egyszerűségben élő népre engednek következtetni. A Ganges völgyének meghódítása után bekövetkezett ellankadást használják fel a papok, hogy uralmukat megalapítsák.

Az ősi természet-istenek helyébe egy. az egész mindenséget átfogó világszellemet „Brahma-állítanak. Brahmától származnak az alsóbb rangú istenek, emberek, állatok, növények egyaránt. E származás alapján az emberek közt 4 kasztot vagy társadalmi osztályt különböztetnek meg, melyek egyikéből a másikába átlépni nem szabad. Ezek rangszerint: a papok (brahminok), a harcosok (ksatriják), az iparosok s földművelők (vajszják) s a megvetett szudrák vagy páriák.

A lélek legfőbb célja, hogy a Brahmába való visszatérésre tegyen önkínzással és vezekléssel érdemet. A lélek csak megtisztultan térhet vissza, ezért kitalálták a lélekvándorlást. E szomorú tan következtében az indok mindenről megfeledkezve, egyedül az égiek felé irányították minden igyeelmüket.

A VI. században reformálta a brahmaizmust 520. Szákjamuni nevű királyfi, kit Buddha bölcs) néven illettek. Elvetette a lélekvándorlást s társadalmi egyenlőséget hirdetett. S tanította, hogy magábaszállással s könyörületességgel mindenki eljuthat a „Nirvánába.”¹

A brahminok, hogy jobban útját állják a Buddha féle tanoknak, az ő ind istenségeket Vishnut, a teremtőt és Szivaht, a rombolót elevenítették fel. Ezek alkották Brahmával az ind szentháromságot (trimurti).

A Buddhizmus nem is diadalmaskodik Elő-Indiában, de annál inkább elterjed Tibet, Hátsó-India. China s Japánban.

Az indoknak Sanskrit nyelven írott művei közül a már említettekén kívül Manu törvényeit, Kalidasa költő Sakuntala cz. drámáját s az Ezer és egy éjszaka regéit sorolhatjuk fel. Tőlük erednek az úgynevezett arab számok.

Építészetüket s a szobrászatukat a tömegesség, az összhang hiánya s a cifraság jellemzik. Templo-

maikat vagy a föld alatt építették (Elephantine szigetén), vagy sziklába vésték, vagy szabadon kőből építették kúpalakúra („pagoda*¹).

B) A görögök történelme.

BEVEZETÉS.

Görögország földrajza.

Görögország (Hellas) a Balkán félsziget déli részét foglalta el. Északról Illyria s Makedonia, egyebekben pedig mindenütt tenger határolta, keleten az Aigei. nyugaton a Joni. A szárazföldre benyúló tengeröblök 3 részre osztotlák: Északi Görögországra. a Maliai s Ambrakiai öblöktől északra; Közép-Görögországra. vagy a tulajdonképeni Hellasra, az említett és a Korinthosi s a Saroni öblök közt; Peloponnesosra, a Korinthosi s a Saroni öblöktől délre.

A nagy öblökön kívül még számtalan öböl tette tagozottá a partvidéket, a szerte ágazó hegyek pedig apró völgykatlanokra különítették el a különben sem nagy földet. Eme széltagoltság okozta a sok apró, állam keletkezését.

Északi-Görögországban a Pindos választotta el a nyugati Tessaliát a keleti Epeirostól. Keleten a Pindoshoz csatlakozik az északi határhegység. a Kambuni, ehez keleten az Olympos, hol a görög istenek székeltek. Délre húzódnak az Ossa s Pelion, kelet-nyugati irányban az Othris.

Hellas hegységei: az Oita (mely a Maliai öbölíg nyúlva a Thermopylai szorost alkotja), a Parnassos, Helikon, Kithairon, Pentelikon s Laurion. Tartományai: Megaris, Attika, Boiotia, Phokis, keleti s nyugati Lokris, Doris, Aitolia s Akarnania.

Peloponnesos magas fennföld párkányhegységekkel, milyen a Taygetos. Tartományai: Achaja, Elis, Messenia. Lakónia, Argolis, Korinthia Sikyonias Phasia.

A szárazföldről keleten mint nyugaton számos sziget csatlakozik.

A Joni tengerben: Korkyra, Kephalonía, Ithaka. Zakynthos.

Az Aigei tengerben: Kréta, Salamis, Euboia. A Kykladokban: Paros, Naxos, Delos. Kis-

Ázsia partvidékén: Rhodes, Samos, Chios, Leshos.

A görög történelem korszakai.

- I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.
- II. A hellén államok kialakulása, alkotmány-harezok.
- III- Perzsaháborúk s belső harezok a hegemoniáért; a tudományok s művészetek virágzása.
- IV. Görög-makedón korszak; a görög műveltség terjesztése, de egyszersmind belső hanyatlás.

1. dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek.

A görögök a nagy árja vagy indoeurópai népcsaládnak egyik ágát alkotják. A közös hazahagyása után Kis-Ázsia fensikjén pihentek meg s a törzsek egymásután innen költöztek át Görögországba. Itt az őslakoságnak a görögök a pelasgokat tartották, kiktől a kyklopsi építmények maradtak (tiryinsi boltozat, mvkenai oroszlánkapu).

A legrégebb időben a görögöknek közös nevök nem volt, csak Homeros kora után nevezték magukat helléneknek („fénylők”), Görögországot pedig Hell ásnák. Egységes nemzetet sem alkottak. 4 törzset különböztetünk meg: dór, ion, achai s aiol törzset (Deukalion, Pyrrha, Hellén).

A törzsek közül elsőnek a Hellespontoson a dór jött át Tessaliába s Dorisba. A ion törzs a szigeteken át jutott Attikába. Az achivok vagy achaiok Peloponnesost szállották meg. Az aiol törzs csak később keletkezett a kis ázsiai gyarmatokban.

2. A görögök vallása.

A görögök vallása kezdetben a többi árja népekéhez hasonlóan természet-imádás volt. Utóbb csapongó képzeletük a természet tüneményeit személyesítette s az emberek képmására alkotta meg az isteneket. Az istenekről költött szép regéket a mythologia foglalja össze.

Az Okeanosból vagy Chaosból származott Uranos s Gea, ezektől származtak Kronos s a titánok. Kronost s a titánokat Zeus verte le s osztozott meg testvéreivel az uralomban. Magának tartotta az ég s föld fölött való uralmat, Poseidon-

nak a tengert. Hadesnek az alvilágot adta. Később 12 főistent tiszteltek, kik az Olymposon fényes palotákban laktak.

A 12 főisten: Zeus, Hera, Poseidon, Demeter. Hestia. Hephaistos, Ares, Apollon, Artemis, Pallas Athene, Aphrodite, Hermes. Más, szélesebb körben tisztelt istenségek még: Persephone, Hades neje; Dionysosa pánok, a satyrok s a nymphák kíséretében; a 9 múzsza; Eos s Iris; a tengerben a Nereidák. A sors istennői voltak a Moirák: Klotho, Lachesis s Atropos.

Hittek a túlvilág! életben, a hol az Elision-vagy Tartaros-ba jut ki-ki érdeme szerint.

Az isten tisztelet rövid imákból, hymnusokból étel- és italáldozatokból állott. Az áldozatokat bárki bemutathatta. A jövődőt a jóslóhelyeken (Dodona, Delphi) nyilvánították ki az istenek.

A sok istenben való hit (polytheismus) a görögök erkölcsi életének a kialakítására kevés befolyással volt, de annál nagyobb befolyással volt a művészetek s a költészet fejlődésére. S fontos, hogy a bölcselek gondolkodását nem gátolta.

3. A bevándorlások mondái.

A görögök a műveltség elemeit keletről nyerték, ezt bizonyítják a keleti bevándorlókról szóló mondák.

Az egyptomi Kekrops az athéni Akropolist (Kekropia) alapította, a szintén egyptomi Danaos Argos alapját vetette meg (a Danaidák). Pelops Tantalos fia Lydiából jött Elisbe. Nevéről nevezték el a görög föld déli félszigetét Peloponnesosnak. Kadmos a phoinikiai Agenor király fia, a thebain Kadmea fellegrár alapítója, a földművelés, hajózás, kereskedelem, mérték s írás ismeretének terjesztője a görögök közt.

4. A hőskor.

A történelmi időszakot a mesés hőskor előzte meg. A görögök véleménye szerint a hőskorban náluk tökéletesebb, erősebb emberek, félistenek éltek. Ezek vetették meg az államoknak, városoknak az alapját, rablókat, vadállatokat irtottak ki, vagy más egyéb módon tettek szolgálatot embertársaiknak. Bizonyára ezek egy-egy művelődési korszaknak a személyesítői, a kiket a görögök élénk képzelme rendkívüli képességekkel ruháztak fel.

Úgy szólva minden törzsnek, városnak meg van a maga hőse. Herakles különösen a dóroknak, de általában a görögöknek nemzeti hőse, a phoinikiai Melkartnak megnevesített hasonmása. Theseos az attikai állam alapvetője, a ionok, de különösen Athén herosa. A krétai Minos királyt, mint bölcs törvényhozót s a tengeri rablók kiirtóját emlegették.

A hőskorszak közös vállalkozásai: az Argonauták menete az aranygyapjúért (Phrixos és Helle, Theseos s Medea), a hét harcza Thebai ellen, (Oedipus), a trójai háború.

A görög történelem hősi korszakában két költő munkája nyer nagy fontosságot. Hóm erős Iliás s Odysseája és Hesiodos Theogoniája s Munkák és Napok ez. műve. Náluk öltenek az istenek határozottabb alakot, s a mellett, hogy a valóságos nézetek kialakítására sokat tettek, az Iliás s az Odyssea valóságos kincsestára volt a görög szellemnek. Ezekből tanult a gyermek, ezeket olvasta a felnőtt, egyik ismereteit gyarapította, a másik lelkesedést merített belőlök. A hőskorszak műveltségéről is egyedül belőlök alkothatunk képet.

Műveltség. A hőskorban a görögök királyok kormányzása alatt éltek. A király vezére, bírja s papja volt a népnek. A méltóság elnyerésére szükséges volt a testi s a lelki derekasság (patriarchális királyság).

Az ügyek vezetésére befolyással volt a fegyveres nemesség, a melynek tagjai földbirtokaik s testi és lelki tulajdonaik alapján emelkedtek ki a szabadok sorából. A tanácskozások alkalmával a szabadok is körülvették főnökeiket, de csak tetsző vagy nem tetsző morajjal befolyásolták a határozatok hozatalát. A szolgák a hadi foglyokból kerültek ki, de tisztas helyet foglaltak el a családban, becsülték őket.

Teljesen kialakult már a családi élet. A család tagjai a legnagyobb szeretettel viseltetnek egymás irányában. Jellemök nemes vonásai a vendégszeretet, az öregek iránt való tisztelet, a fegyverbarátság hű megtartása; árnyoldalai a megvesztegethetőség s a ravaszság.

Életmód s szokások egyszerűek. Királyleányok járnak mosni (Nausika). királynék szőnek-fonnak (Penelope) s a királyfiuk pásztorkodnak. A pásztorkodás mellett űzik a földművelést, kereskedést s a hajózást.

A háborúk kegyetlenek, az előkelők hadiszekereken, a többség gyalog harcol. Fegyvereik arany,

ezüst vagy bronzból készítvék. A csatát gyakran a főnökök párosviaskodása dönti el.

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig (1104—500).

1. A dórok vándorlása

Az Epeirosból Thessaliába költözött thessal lovas nép indította meg a dór mozgalmat. A hazájokból kiszorított dórok részint Borisban telepszének le. részint pedig Herakles hazátlan fiainak. Temenos. Kres phonies- és Aristodemosnak vezérlete alatt Xaupaktosnál Peloponnesosba kelnek át (a Heraklidák visszatérése). Kresphontes Messeniát. Temenos Argolist. Aristodemos két fia. Eurysthenes s Prokies Lakoniát kapják az elfoglalt földrészből. A középső és északi részekben a régi achivok maradnak az urak, de sokan vannak, kik kivándorolnak s idegen földön keresnek új hazát

2. Spárta szervezése. Lykurgos.

Az Eurotas folyó völgyét megszálló dór csapat alapította Spártát. A dórok a le nem győzöttekkel osztoztak az uralomban, innen a két királyság intézménye. A meghódítottak megtartották földbirtokaikat, ezek a p erői kok. A fegyverrel levertek heloták, rabszolgák lettek

A kettős királyság s a megváltozott viszonyokból folyó zavarok az államot romlással fenyegették. Megmentője akadt Lykurgos személyében (820?). 820.

Lykurgos intézkedése a bevándorlás korabeli állapotokat állítja vissza. A spártaiak s a peroikok kapnak egy-egy részt a 39 ezer részre osztott földbirtokból. 9 ezret a spártaiak, 30 ezret a peroikok. A spártaiaké minden jog. A peroikok személyesen szabadok, de minden jog élvezete nélkül katonáskodnak. A heloták a nemesek földjeit művelik, nekik a természetmenny egy részével adóznak.

Az államhatalmat Lykurgos alkotm nya értelmében a két király, az öregek tanácsa (gerusia) s a népgyűlés (halia) gyakorolta.

Lykurgos a két királyt teljesen egyenlő hatalommal ruházta fel. s ezzel véget vetett a viszálykodásnak. Az öregek tanácsában elnöklés. a hadvezetés s az áldozatok bemutatása képezte tisztöket.

A gerusia 28. hatvan évesnél idősebb előkelő

polgárból állott. A törvényjavaslatok elkészítése, a törvények végrehajtása s bíraskodás tartozott jogkörükhöz.

A halia tagja minden 30 éves spártai volt. Havonként egyszer gyűltek össze, döntöttek a háború s béke és a törvényjavaslatok sorsa felett igen vagy nemmel.

Lykurgos ideje után az 5 ephor ragadta magához a hatalmat.

A mennyiben Spártában a legfőbb hatalmat a gerusia gyakorolta, a spártai alkotmány aristokratikus, midőn az ephorok bitorolják a halaimat olygarchikussá válik.

Lykurgos a polgárokat teljesen az államnak rendelte alá, az állam jó katonákat kívánt, azért **nevelési rendszerével** ezt czélozta elérni.

A gyermeket 7 éves korától az állam neveli jó katonává. 30 éves korában nősülhet, de a tábori élet tovább is kötelező rá egész 60 éves koráig. A testi nevelésnek áldoznak fel mindent. A szellem kiképzésére gondot nem fordítanak, néhány hadi s vallásos éneken kívül másra nem oktatják a gyermeket. Ennek folytán Spártában jó katonák vannak, de nem a szép, jó s nemesért lelkesülő emberek.

Tilos a fényűzés, a külföldre való utazás, az idegeneknek megtelepedése. Hogy a kereskedésben sem érintkezhessenek idegenekkel, vas pénzt használtak.

Lykurgos törvényei Spártát csakugyan erős katonáállammá alakították át. Nem is fért meg határai között, hódítani vágyott. Leveri Argost, majd két háborúban Messenét. A VI. században egész Peloponnesos elismeri Spárta hegemoniáját.

3. Athén szervezése. Solon.

A terméketlen földű Attikában több államra (demos') osztottan az ionok népe lakott. A demosokat a monda szerint Theseos egyesítette Athénnek juttatva a vezérszerepet.

Athénben a dór vándorlásig királyok uralkodtak, ezek utolsója Kodros a dórok támadása uoß. alkalmával életét áldozta fel (1066?), hogy Athént megmentse. Kodros halála után a nemesek (eupatridák) ragadják magukhoz az uralmat. Kezdetben a kebelükből élethossziglan választott 1 archon, majd 1 tiz évre választott, utóbb 9 egy évre választott archon állott az állam élén. A szigorú uralom vizsálkodást idéz elő az eupatridák s a nép között.

Urakon (620 kör.) vérrel írott törvényei sem állítják helyre a rendet. Ky l o n eupatrida a nép vállain az egyeduralmat akarja elnyerni (612), de a nemesség Megaklessel (Alkmaionida) az élén még az istenek oltáraihoz menekült híveit is legyilkolja.

A zavargások megszüntetését az 595-ben archonná választott S o l o n r a bízta. T eherkönyvités (seisachtheia) behozatalával a népet adósságai kifizetésére teszi képessé, a mennyiben a kisebb súlyban vert drachmát az adós köteles volt elfogadni (100 új drachma = 73 régivel). Miután 594-ben újból megválasztották, az alkotmány szabályozásához fog.

Solon alkotmánya értelmében az államban mindenkinek joga s kötelessége földbirtokától függ (timokratia). A folyó vagy szemes termék alapján a népet 4 osztályba osztotta. Az elsőbe tartoztak, a kiknek legalább 500, a másodikba, a kiknek legalább 300. a harmadikba, a kiknek legalább 150 mérő termésük volt, a negyedikbe, a kiknek kevesebb vagy semmi. Az első három osztályba tartozók nyerhették el a hivatalokat, de rájuk nehezedett a katonáskodás is ingyen. A 4. osztály tagai részt vettek a népgyűlésen; mint katonák zsoldot kaptak.

Az állam élén ezentúl is a 9 archon állott, agjait csak az első osztályból választották.

A tanács (*βουλή*) az első három osztályból választott 400 tagból állott. Előkészítette a törvényjavaslatokat s negyedévenként 100 tagja (prytanok) vezette a folyó ügyeket.

A népgyűlésnek (*ελευθερία*) tagja volt minden 20 éves polgár. A népgyűlés választotta s vont a felelősségre a tisztviselőket, hozott törvényt, döntött háború és béke felett.

A conservatív elvet képviselte az államban az areiopagos, a legfelsőbb törvényszék. Tagjai kiérdemesült archonok. Politikai joga: a népgyűlésnek az államra veszélyes határozatait megsemmisíthette.

Politikai perekben a három első osztályból ki-sorsolt 4000 esküdt, h e l i a s t a ítélt.

A polgárok osztályán kívül állottak az államban a metoikok, védenczek és a rabszolgák, de ez utóbbiakat is védelmezte a törvény.

Solon egyéb törvényei a polgári életet szabályozták. A gyermekeknek úgy testi mint szellemi kiképzéséről gondoskodnak, hogy az erős testben szép

lélek lakjék. Mindenkinnek munkálkodni kell az államban; a gyermekek agg szülőikről csak az esetben kötelesek gondoskodni, ha azok őket jól felnevelték. Solon első sorban az embert s nem a polgárt tartja szem előtt.

Válságos politikai esetek alkalmával azonban minden polgár köteles véleményét nyilvánítani.

Alkotásai befejezése után Solon 10 évre Egyiptom, Cyprus s Kis-Ázsiába távozott.

4. *A tyrannis.*

A patriarchalis királyságot a görög államokban csak nem mindenütt az aristokratia váltotta fel. De a nép, a mely ipara s kereskedelme révén gazdagodott, az aristokraták nyomasztó uralmát elviselni nem akarta. A nép élén nagyratörő aristokrata férfiak küzdöttek, a kik megtörték ugyan az aristokratiát, de helyébe saját személyes uralmukat helyezték. Az ily törvénytelen uralom a tyrannis, az uralkodó a tyrannos.

A tyrannosok uralma művelődés tekintetében haladást jelent. A nép jogokat nem kapott, de a tyrannos iparát, kereskedelmét mozdította elő. Fényes udvarában pedig a tudósokat s művészeket látta szívesen.

Sok görög államban, magában Peloponnesosban is több helyütt állott fenn e kormányforma. A legnevezetesebb tyrannosok voltak: Periandros Korinthosban, Polykrates Samos szigetén s Peisistratos Athénben.

5. *Athén. Peisistratos. Kleisthenes.*

Solon bocs törvényei Athénben nem vették élet a vizálykodásoknak. A zavarok közepette Peisistratos a szegény hegyilakókra támaszkodva az SCO. akropolis ura s Athén tyrannosa lett (560 -527).

Az aristokraták kétszer elűzték, de a nép bölcs uralkodása miatt mindig visszavitte. Nagy érdemeket szerzett Athén szépítésével s hogy a nép ajkán élő homerosi énekeket rendeztette s írásba foglaltatta.

Peisistratost fiai H i p p i a s és Hipparchos követték ugyan az uralomban, de mivel atvjok mérsékelt irányát meg nem tartották Hipparchost megölő. ölték, Hippíást pedig elűzték (510). Hippias a perzsákhoz menekült.

Az arisztokraták és a nép most újból az uralomért versengenek. Kleisthenes a népet segíti diadalra s a timokrátiát demokráciává alakítja át (509). Az archonok sorshúzás útján jutnak méltóságukhoz. A tanácsosok száma 509, mind a négy osztályból választják, hasonlóképen a 6000 esküdtet, kik ezentúl a nagy bűnökben is ítélnék. Népgyűlést minden hónapban tartottak. Az ostrakismos, cserépszavazat behozatalával pedig Kleisthenes a tyranniss kialakulását gátolta meg.

Isagoras s az eupatridáktól meghívott spártaiak rövid időre ugyan az akropolis birtokába jutottak, de a nép elűzte őket. Azután levették Spárta szövetségeseit, sőt Euboiában hódítottak is.

E szép eredmények a demokrácia megbecsülésére tanították meg az athéniakat.

6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok.

A dór vándorlás, a kormányformák változása, a pártviszályok, bő népesség s a görögök vállalkozó szelleme időnkint, különösen 800—600 közt K. e. nagy népmozgalmat indított meg Görögországban. A mozgalom kifolyása lett, hogy a görögök gyarmataikkal behálózták nem csak a Földközi tenger egész keleti partvidékét, hanem eljutottak a legnyugotibb tájakra is, míg a nyugoti medenczéből a karthagoiak s az etruszok őket ki nem szorították.

A nevezetesebb gyarmatok Kis-Ázsiában: Ephesos, Miletos, Smyrna, Kolophon, Ialiskarnassos, Knidos; Afrikában: Kyrene; Sziciliában: Syrakusai, Messina; Itáliában: Tarentum. Krotón, Sybaris; Galliában: Massilia ezeken kívül sok minden felé, a Fekete tenger partvidékén is.

A gyarmatosok nem szűntek meg görögök lenni új hazájukban sem. Magukkal vitték nyelvüket, isteneiket s szokásukat. Az anyavárossal (metropolis) a kegyeletes összeköltetést mindig fentartották. Nem olvadtak össze az idegen népekkel, inkább azokat görögösítették el, mint Sziciliában és Itáliában. A görög műveltség kialakításában a gyarmatok ugyan csak nagy mértékben közreműködtek, mindegyik gyarmat egy-egy művelődési középpont. Éppen ez az, ami a görög gyarmatokat a phoinikiai gyarma-

toktól megkülönbözteti, a melyek kereskedelmi telepeknél egyebek nem voltak.

7. *A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények.*

Az egész Földközi-tenger környékén elszéledt görög népet egy nemzetnek alig vehetnők, ha az azonos nyelv, vallás, szokások s bizonyos intézmények össze nem tartják. Ilyen intézmények az amphiktyoni szövetkezetek. a delphoi jósló hely s a játékok.

Városokat s vidékeket amphiktyoni szövetségbe valamely közös isten tisztelete hozott össze. Ezek azután a mellett, hogy közös vallási ünnepeket tartottak, az egymással való érintkezésben is bizonyos kölcsönös jogrendet állapítottak meg. Egyik másik hatással tudott lenni valamennyi görög államra. így a delphoi amphiktyonia Apollon szentélye mellett s az olympiai, mely Zeus tiszteletére rendezte a nagy játékokat.

A delphoi jósló helyen Apollon papjai a Pythia zavaros beszédéből magyarázták ki a jövőt. A papok összeköttetések révén ismerték a görög viszonyokat, azért kétértelmű feleleteikben arra irányították a kérdezők figyelmet, a mi a görögség szempontjából hasznos vagy kívánatos volt.

A játékokat kezdetben egy-egy amphiktyoni szövetkezet rendezte tagjai számára. Utóbb azonban némelyik, különösen az olympiai játékok oly nevezetesek lettek, hogy azon minden görög állam képviseltette magát. A testi ügyesség (futás, ökölvívás. diskosdobás, ló-, kocsiverseny) bemutatásán kívül a későbbi időben a költők és tudósok is itt olvasták fel műveiket. A győztes jutalma egyszerű olajfa koszorú, a legnagyobb kitüntetés, a mi egy görögöt érhet. 776-tól, a mikor először jegyezték fel a győztesek neveit, a görögök olympiasok szerint számították az időt. Egy olympias 4 év, mert négy évenként tartották a játékokat.

Az olympiai játékok mellett még említésre méltók a nemeai, istmosi s a pythiai.

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig (500—338).

I. A perzsa háborúk (500—449 Kr. e.)

A háború okai. Dareios, a perzsa nagy — király, midőn a skythák ellenében kudarcot vallott. Thrakia és Makedonia meghódításával kárpótolta magát. E hódítás nem csak szabadságukban, hanem létükben fenyegette a görögöket. Kis-Azsiában már elnyomták a perzsák a görögöket, most észak, kelet és délről magát a törzssországot fenyegetik. A háború kitörésére meghozta az alkalmat a kis-ázsiai ionok felkelése.

A Susába rendelt Aristagoras s veje Histiaios, Miletos kényura azt gondolták, hogy a görögök egyesült hatalma felszabadíthatja a gyarmatokat. Histiaios Spártában az első rézre metszett térkép segítségével maga iparkodott ezt bebizonyítani, de segítséget nem kapott. Adott Athén 20 hajót, Eretria 5-öt. Eleinte győztek, felégették Sardest, de viszálykodó, megbízhatlan természetük, utóbb is bukásukat okozta. A perzsák a gyarmatokat elpusztították s újból leigázták. Aristagoras és Histiaios életükkel fizettek. Athén meg a perzsák boszúját vonta magára.

Dareios hadjáratai. 493-ban Dareios vejét Mar-donios-t küldötte Athén megbüntetésére. De nem juthatott el Görögországba. Athosnál hajóit a vihar, szárazföldi seregét pedig a thrák törzsek tették tönkre.

490-ben Datis, Artabanos s Hippias 490. a Kykladokon át jutottak Attikába. Eretriót felégették s Marathónnál több mint 100,000 perzsa harcos szállott partra. A spártaiak későn indultak s így Miltiades vezérlete alatt csak 10,000 athéni s 1000 plataiai harcos tartóztatta fel őket. Az egész világ bámulatára győztek (szept. 12.). Megmentették nem csak Athénnek, hanem egész Görögországnak szabadságát, alkotmányát s műveltségét. Hasztalan kísérelték meg Athén elfoglalását is; kudarczczal távoztak. Hippias útközben meghalt.

Miltiades bukása: Themistokles és Aristeides. Az athéneiek rövid időn belül kimutatták hálátlan-ságukat Miltiades iránt. Midőn a Kykladok ellen vezetett hadjárata nem sikerült, hazaáru-lással vádolták s pénzbüntetésre ítélték. Minthogy lefizetni nem tudta, börtönbe zárták, hol sebeiben meghalt.

Halála után Themistokles és A r i s t e i d es versenyeznek a főhatalomért. Mindketten nagygyá akarják Athént tenni, Aristeides önzetlenül, Themistokles, hogy az első államban első legyen. Aristeides Athén szárazföldi haderejét akarja fejleszteni. Themistokles tengeri hatalommá akarja tenni. Themistokles győz, Aristeidest az osztrakismos eltávolította Athénből. Úgyesen használja most fel Themistokles a perzsáknak egyiptomi elfoglaltságát. A Laurion ezüstbányáinak a jövedelméből 200 három; evezős hajót létesít, tengerészeknek használja a théteket.

485. Xerxes hadjárata. Xerxes 485-ben követte atyját s örökölte annak boszúterveit. Megmozgatta egész Ázsiát, több mint 1 millió emberrel s 1200 hajóval támadt Görögországra. A Hellespontoson hidakat veretett, az Athost csatornával vágta át. A görög államok nagyobb része meghódolt, csak Athén és Spárta s néhány kisebb állam készült az ellenállásra. Leonidas spártai király 7000 emberével a thermopylai szorosnál akarta útját állni Xerxesnek. 2 napig sikerült is, csak midőn E p h i a 11 e s áruló a hegyi ösvényen átvezette a perzsákat, bocsátotta el a szövetségeseket s a 300 spártáival és az önként ott maradt 700 thespiaival feláldozta magát. Szép példáját mutatta a hazaszeretetnek s a köteles-480. ségérzetnek (480).

Az E u r y b i a d e s vezérlete alatt Artemision hegyfoknál állástfoglalógörögflottamegtámadta ugyan a vihartól is megczibált perzsa hajóhadat, de kevés eredménynyel. Thermophylai elestével a salamiszi öbölbe vonultak vissza. Athén így védtelen maradt. Lakói Themistokles tanácsára elhagyták; a harcosok a hajókra, az asszonyok, öregek s gyermekek Aigina és Salamis szigetekre költöztek. Egyedül az Akropolist védelmezték, de Xerxes azt rövidesen bevette s az egész várost felégette. Bevégeztnak hitte a háborút, azonban Themistokles csele Salamis n á l ütközetre készítette a perzsa hajóhadat. A görögök fényes győzelmet arattak (480 szept. 10). Xerxes gyorsan visszavonult, mert azt hitte, hogy a görögök a Hellespontosnál útját akarják állani.

Plataiai s mykalei ütközetek. A Xerxestől mintegy 300,000 emberrel visszahagyott Mardonios sikerte-479. lenül csábította Athént. 479. tavaszán tehát újra megkezdődött a küzdelem. Az elhagyott Athént ismét feldúlták a perzsák. A spártaiak Pausanias alatt

csak ősszel érkeztek meg s ekkor az egyesült spártai s athéni seregek Plataiánál teljesen tönkretették a perzsákat, maga Mardonios is a csata-téren maradt. A védelmi háborúk utolsója ez. Még ugyanazon évben Kis-Ázsiában a görögök már támadólag lépnek fel, Mykalénál tengeren és szárazon diadalt aratnak.

A támadó háborúk folytatása. Athén hegemóniája. A görögök, hogy a perzsáktól végleg megszabaduljanak. Pausanias vezérlete alatt a kis-ázsiai ion gyarmatok felszabadítására indulnak. A győztes Pausanias szabadulni akar az ephorok hatalma alól, a perzsa nagy-királyyal alkudozik. Az ephorok visszahívják, vád alá helyezik. Athéné templomában éhhalállal múl ki. Elbukik a nagy Themistokles is. Az ostrakismus előbb Argosba, majd a spártaiak gyűlése innen a perzsákhoz űzi. A nagy-király kegyelméből Magnesiában tart fényes udvart s ott fejte be életét is.

Pausanias bukása után a nagyobbbrészt ionokból álló szövetséges had Aristeidest és Kimont ismeri el vezérékül. A hegemonia így békés úton Athénre szállott (476). 416.

Delosi szövetség. Az utolsó győzelmek. Aristeides a keleti szigetvilágot s a gyarmatokat egy nagy amphiktyoni szövetségbe vonta. A szövetségesek pénzt, katonát és hajóhadat szolgáltattak. A szövetség középpontja Delos szigete, a vezérállam Athén. A szövetségesek utóbb csupán pénzen váltják meg kötelezettségüket, ekkor alattvalói rangra süllyednek, a pénztár is Athénbe kerül.

Aristeides (T 467) halála után Kimon, Miltiades fia a szövetség vezére. Kiszorítja a perzsákat Thrakiából s Chersonesosból, az Eurymedon torkolatánál pedig kettős csatában veri le őket (465). 465. Perzsia teljes megdöntése azonban nem sikerül, az athéneiek nagyon megosztják erejüket. Kimon halála árán a kyprosi Salamisnál vívja ki az utolsó nagy diadalt (449)., Perzsia államait össze-44». tartja, de a görög gyarmatok felszabadulnak.

Eredmények: a) A görögök szabadságukat biztosítják az ázsiai despotizmussal szemben, b) Perzsia kiszorul az aigei tengerből, c) Athén tengeri nagyhatalommá lesz, d) A görög műveltség minden téren rohamos fejlődésnek indul.

2. Perikles és politikája.

Athén ügyeit a perzsa háborúk után Xanthipposznak, a mykaléi hősnek a fia. Peri kies vezető. A nélkül, hogy valaha archon lett volna, 30 éven át irányította Athén politikáját. Szónoklataival a népgyűléseket befolyásolta; mint strategos. mint a pénzügy vezetője s mint honvédelmi, építkezési és istentiszteleti ügyekben biztos, egyéb dolgokban is intézkedett. Terve az volt, hogy az összes görög államokat szövetségbe vonja Athén hegemoniája alatt. de ez lehetetlennek bizonyult. Spárta, ki már Kimon korában is irigyelte Athén hatalmát, most újból Athénre támadt. Perikiesnek csak áldozatok árán 44S. sikerült a békét 30 évre megkötni (445). A béke értelmében Spártáé a hegemonia Peloponnesosban. Athéné a tengeren.

Perikles, hogy Athént bevehetetlen erősséggé tegye, befejezi a már Themistoklestől épített falakat, összeköti két párhuzamos fallal a várost s a Peiraiost. így csak tengeren közelíthető meg Athén, de ott védi 300 hajója. A szövetségesek már mind alattvalók rangjára süllyedtek. Az ellenkezni merészkedők szigorúan bűnhődnek (Samos).

Ugyancsak Perikles műve a teljes demokratia kialakítása. A thétek a perzsa háborúk idejében nagy szolgálatot tettek, méltányos, hogy a jogokban is osztozzanak. Az areiopagost megsemmisítette. Mindenki elnyerheti a legmagasabb hivatalt is. A szegények az esküdtszékeknél, a népgyűlésen, a katonaságnál napidíjat kapnak. A legfőbb hatalom a népgyűlés kezében van.

A teljesen élére állított demokratia veszedelmes lehetett, ha a vezetés túlzók kezébe kerül.

3. Athén, mint Görögország szellemi középpontja.

Perikles legfőbb érdeme, hogy Athént a görög tudományoknak s a művészeteknek igazi középpontjává tette. Az athéni nép szépérzékét s Ízlését annyira kiművelte, hogy a történelem bármely korában is úgy szólva páratlan jelenség. Ezzel Athén kezébe adta az emberiség szellemi vezetését századokon át.

Az építészet, szobrászat és festészet egyaránt legvirágzóbb korát élte idejében. Az építészetben idők folytán 3 styl fejlődött ki: a dór. ion s a korinthosi. Legjellemzőbb sajátásaikat az oszlopfők tüntetik fel.

Athén művészi alkotásai: a P n y x, a népgyűlések helye; az Odeions a Dionysos színház, a Stoa poikilé, melyet Polygnotos ékesített a perzsa háborúból vett jelenetekkel; az I k t i η o s t ó l épített Parthenon. Ez utóbbiban állott Pheidiasnak, a legnagyobb görög szobrásznak alkotása, az arany és elefántcsontból készített Athene szobor. Hasonló képen Pheidias műve az o l y m p i a i Z e u s szobor.

A Dionysos tiszteletére rendezett ünnepekből e korban alakul ki a drámai költészet. A tragoedia 3 legkiválóbb mestere: Aischylos, Sophokles és Euripides. A komoediáé: A r i s t o p h a n e s.

A történetírás megteremtői szintén Perikles kortársai. Her o d o t o s a perzsa háborúk, T h u k y d i d e s a peloponnesosi háborúk megírója. Thukydides folytatója Xenophon.

Anaxagoras a bölcsészeiben teremtett meg új iráriyt. Legfőbb ok gyanánt egy mindenké felelt álló lelket vesz fel.

4. *A peloponnesosi háború (431—404).*

A háború okai. A háborúra okot szolgáltatottak a dór és ion ellentétek, a kormányformák különbsége, legfőképpen pedig, hogy mindkét állam, Spárta is, Athén is versenyt az elsőségre tör. Éhez járul, hogy Athén zsarnoki hatalmát már a szövetségesek sem akarják tűrni. A kedvező alkalmat megadja a Korkyrában kitört vizzály. Az aristokraták Korinthost, a demokraták Athént nyerték meg. Sikerült a győztes Athén ellen Korinthosnak felingerelni az egész peloponnesosi szövetséget. Erre az egész görög világ két táborra oszlik. Az aristokrata államok Spártát, a szövetségesek s a demokrata államok Athént követik.

Athén hajóhadában s teli kincstárában bízik, Spárta nagy szárazföldi haderejében.

A háború első része a Nikias féle békéig. A háború kölcsönös pusztításokkal kezdődött (431). A spártaiak Attikát dúlják, az athéni flotta 431. a peloponnesosi partokat. Attika lakossága Perikies tervei szerint Athén falai mögé költözött. Védelmi háborúban akarta az ellenséget kifárasztani. Athén összezsúfolt lakossága között azonban kiütött a pestis. A pestis pusztításánál nagyobb baj minden erkölcsi rend felbomlása. Magát Periklest is vád

alá helyezik s elítélik. Még egyszer ugyan a sereg élére állítják, de az elkövetett hibák helyrehozatalában a halál gátolta meg (429).

A demokratákat most a demagog börgyáros Kleon vezeti, míg az aristokraták élén Nikias áll. Perikles mérsékelt demokratiája, csöcselék urallomná, ochlokratiává lesz. Az erkölcsök nagy elvadulását látjuk mindkét részen, a mit Mytilene és Plataia esetei igazolnak.

A háború további folyamán sikerült Kleonnak Sphakteria szigetén 420 spártait foglyul ejteni. A spártai Brasidas azonban kiköszörüli a csorbát Amphipolisnál. Győznek a spártaiak, 1-2-2. de úgy Kleon mint Brasidas életüket veszítik (422).

A kimerült felek közt Nikias létrehozta a 4-21. nevéről nevezett békét 50 évre (421). Minden a háború előtti állapotban marad.

Az állami és az erkölcsi élet romlása; szicíliai vállalat. Az athéni államot megromtották a demagógoktól előidézett pártviszályok, az erkölcsi életet a sophisták. A sophisták (Protagoras, Gorgias) hadat izentek az igazságnak, vitakozás! ügyességükkel jót és rosszat egyaránt védelmeztek. Az erkölcsök romlását meg akarta gátolni az ókor legnagyobb bölcsésze Sokrates, ki az erények követését sürgette. A mindenható s mindenütt jelenlevő isten legfőbb tiszteletét a jó cselekedetekben látta. Polgártársai az ifjúság megromtójának tartották, méregpohárra ítélték (399).

A zavaros állapotok kedveztek Alkibiades terveinek. A nagy eszű s szép külsejű Alkibiades a hatalom megszerzéséhez a háborút tartotta szükségesnek. Rávette tehát a polgárokat, hogy segítsék meg 415. Egestát Syrakusai ellen. 415 derekán 134 hajóval 36.000 ember indult el Sziciliába Alkibiades, Nikias s Lamachos vezérlete alatt. De még mielőtt rendelkezési helyökre értek volna, Alkibiadest Italia partjairól visszahívták s a Hermes szobrok megcsonkítása miatt vád alá helyezték. Alkibiades Spártába menekült. Távozása bénitólág 414. hatott a csapatra. Nikiás 414-ben megtámadta Syrakusait, némi előnyöket vívott is ki, de mindent megváltoztatott a spártai Gylipos megérkezése. A spártaiak Gylippos Alkibiades biztatására küldötték el. Az athénebek szintén küldöttek Dcm osthnes alatt segítséget, de mit sem használt. Gylipos ten-

geren és szárazon győzött (413). Az athéni vezéreket lefejezték, a sereg a kőbányákban veszett el.

A peloponnesosi háború vége Alkibiades, hogy Athént még jobban megalázza, megszál-
latta a spártai sereggel D e k e l e i á t, az altikai fellegvárat. Maga pedig Athén keleti gyarmatait iz-
gatta elpártolásra. Végső veszély fenyegette Athént,
különösen midőn Tissaphernes perzsa hely-
tartót arra is rávette, hogy a spártai hajóhad
legénységének a zsoldját kifizesse.

Azt gondolta most, hogy eleget bűnhődött már
Athén, megmentésére vállalkozott. Megdönlette ugyan
még Athénben a demokrátiát, de csak azért, hogy
ennek a helyreállítása is az ő érdemét növelje. A
Samosnál horgonyzó athéni flottát megnyerte, ha-
sonlóképpen Athén részére hódította a kis-ázsiai
satrapát. Erre a Propontisban háromszoros győzel-
met nyer Spárta felett s diadallal vonul be a Pei-
raiosba (408).^{4e8.}

Spárta hadai élére Ly sand rost állította.
Ez hazája részére hódította az ifjabb Kyrost, a
perzsa helytartót s megállította Athént diadalában.
Athén-maga siettetette bukását, midőn alvezérei hibája
miatt (Notion) a nagy eszű Alkibiadest száműzte.
Az évekig húzódó háborúban az athéni K o η o n
győz még egyszer az arginosai szigetek mellett
(406), de a háború utolsó csatájában az Aigos
p o t a m o s-n á l Lysandros teljesen megsemmisítette
az alhéni hajóhadat. Athén ellenállani többé nem
bir. Lysandros a tengeren, Agis király a száraz-
földön ostromolja. A pártharczoktól különben is
szétmarczangolt s kiéhezett város megadja magát
(404Í. Falait lerombolják, hajóit 12 kivételével ki-40*-
adja, szövetségeseit felszabadítja, maga belép a
spártai szövetségbe. Lysandros megváltoztatja Alhén
alkotmányát is. ettől kezdve 30 olygarcha kormá-
nyozza.

Nagy következményei vannak a 27 évig
tartó háborúnak. A béke s egyetértés többé helyre
nem áll. a görög államok folyton viszálykodnak.
Spárta újból a főuralom birtokába jut, de a Lykur-
gosi szervezet rovására. Vége van Athén politikai
hatalmának, de a szellemi vezetés továbbra is az övé.

5. Spárta hegemoniája.

Athén felszabadulása. Spárta győzelme után a
görög államokban oligarchikus kormányt állított fel.

Ezekre mindenütt a Spártától odarendelt felügyelők, úgynevezett harmostok vigyáztak. Kormányzásuk olyan másfelé is, mint Athénben. Itt a „30 t y r a n n o s” százával végezteti ki a néppárt híveit, valamint a sykophantok feljelentésére a gazdagokat. Sokakat száműznek, mások pedig önként menekülnek. A Thebaiba menekült Thrasybulos összegyűjti a menekülteket, megszállja a Peiraiost, szétveri a zsarnokok csapatát, a harminczak feje Kri-403. tias elesik (403). A népuralom minden nagyobb rázkództatás nélkül helyreáll. Megnyugszik a változásban Spárta is.

„Anabasis“ Spárta háborúja Perzsia ellen. A peloponnesosi háború oly katonaosztályt teremtett meg, mely a harczolást mesterségnek tartotta és zsoldért bárkinek a szolgálatába állott. Kapóra jött ez az ifjabb Kyrosnak. a ki bátyjának A r t a x e r x e s M n e m ónnak uralmát akarta megdönteni. Össze is gyűjt vagy 100 ezer ázsiai harczost s felfogad mintegy 13 ezer görögöt. Kunaxáná l ütközik meg a nagy- király seregével, a görögök 401. győztek, de Kyros elesett (401). A perzsa birodalom oly gyöngye, hogy a magára maradt, ellenséges népektől körülvevett s Tissaphernes cseleitől háborgatott 10 ezer göröggel eléri Xenophon Trapezosnál a tengerpartot. A fel és visszavonulást maga Xenophon örökítette meg. (Anabasis).

Tissaphernes olykép akar a görög segítségért boszút állni, hogy a kis-ázsiai ion gyarmatokat támadja meg. Ezek Spártától kérnek s kapnak segítséget. A spártai vezérek győznek. A sánta A g e s i l a o s király már Perzsia megdöntéséről gondolkodik. Mindent megváltoztat a perzsa pénz. Tissaphernes Spárta ellen az Athén-, Argos-, Thébai- és Korinthosból álló szövetséget létesíti. A szövetségesek Spártát a szárazföldön Haliartosnál, tengeren az athéni K o n o n vezérlete alatt K n i d o s n á l verték le. Athén hozzáfog a tengeri szövetség alakításához s perzsa pénzen felépítteti a hosszú falakat. Spárta kétségbeesésében Agesilaost hívja vissza. 394. ki szárazföldön győz ugyan Koroneiánál (394), de tengeren nem mérkőzhetik Athénnel.

Spárta megfeledkezik ekkor a hellenismus érdekeiről, pusztán főuralma lebeg szemei előtt. Sasába küldött követe kikoldulja a nevéről elnevezett antaikidasi békét (387). A békét a nagy-

király diktálja, nem mint egykor Kimon. A béke értelmében minden görög állam szabad és független. Szövetségeket létesíteni nem szabad, Athén is elbocsátja szövetségeseit. A béke megtartására Spárta s a nagy-király ügyelnek fel. Perzsia Kis-Ázsiát és és Kyprost kapja jutalmul s a jogot bármikor beavatkozni a görög államok ügyeibe. Spárta ily gyá-lázat árán marad a hatalom birtokában.

6. Thebai hegemoniája.

Az antalkidási béke úrrá tette Spártát Görög-orzágban. Hatalmát arra használja fel, hogy a szövetségeket megbontsa s aristokratikus kormányokat állítson fel (Chalkidike, Olynthos). Phoibidas csellel elfoglalta Thebai fellegrát Kadmeiat is s a spártai őrség az oligarchákkal 4 évig sanyargatta a várost. De 379-ben az Athénbe menekült demo- 37». kratak Pelopidással saz otthon maradt E p a-meinondással élükön felszabadították Thebait s a város uralmát egész Boiotiára kiterjesztették. Boiotia nevében akarják az antalkidasi békét is elfogadni. E miatt kerül háborúra a dolog Spártával.

Kleombrotos Boiotiába vonul, de Epamei-nondas a ferde csatarend alkalmazásával Leuk-t r á n á l elhatározólag megverte (371). Ezzel kéz- 371. dődik Thebai hegemoniája; felügyel ezentúl az antalkidasi béke megtartására Spárta helyett. Epamei-n o n d a s négyszer vonul Peloponnesosba, felbontja a szövetséget, felszabadítja Messeniát Spárta uralma alól. Negyedízben M a n t i n e i á n á l (362) életével váltja meg a győzelmet.

Ugyanazon időben Pelopidas északon harczol. A pherai tyrannosnak. Sándornak leverésével felszabadítja T h e s s a I i á t. Makedonia kezesül küldi Thebaiba Fülöpöt. a király fiát. Harmadik hadjáratában Kynoskephalainál vesztí életét (364). 864.

Thebai hatalma a két férfi személyéhez fűző-dött. haláluk után a hegemonia kisiklott Thebai kezéből. Epameinondas és Pelopidas voltak az utolsó, kik nemzeti alapon kísérlették meg a görögöket egyesíteni. Az egyesítést a jövőben egy idegen hatalom, Makedonia viszi végbe.

7. Makedonia emelkedése. Hellas egyesítése.

Az Aigei tengertől és Thessáliától északra fekvő Makedonia akkor kezd szerepet játszani Fülöp

(359—336) király uralkodása idejében, midőn Hel-
lasban a legnagyobb zavarok vannak.

Fülöp király Epameinondas házában ismerkedett meg a görög műveltséggel, a görög állapotokkal s a badiszervezettel. Nagyon jól hasznára tudta utóbb az itt szerzett ismereteket fordítani, hogy Görögországot Makedonia hatalma alá hajtja.

Trónfoglalása után első dolga volt Makedonia hatalmát megállapítani. A belső zavarokat legyőzve helyreállítja a rendet. Hatalmas sereget alkot (Phalanx). Országá határait kiterjeszti s biztosítja azokat a szomszéd népek támadása ellen. Elfoglalja Chalkidike görög gyarmatainak egyik-másikát, hogy tengerpartra tegyen szert.

A delphoi amphiktyoniától Phokis ellen indított szent háború alkalmat ad Fülöpnek, hogy Görögország ügyeibe avatkozzék. Apolló nagy tiszteletjének mutatja magát. Phokist feldúlja. Jutalmul az amphiktyoni tanácsban Phokis szavazatát kapja, ezzel alkalmat s jogot a görög ügyekbe magát beletartani. A thermophylai szoros megszállását megátolta egy athéni hadosztály.

Az elfajult görögök távolállanak attól, hogy Fülöpöt szándékában gátolnák, sőt észre sem veszik célját. Az egyetlen Demosthenes, a nagy athéni szónok az, a ki minden igyekezetét és tehetségét arra használja, hogy a görögöket felrázza tétlenségükből (Philippikák). Demosthenes kikerülhetetlennek látja Fülöppel a küzdelmet, épen ezért az egyetértést sürgeti. A hatalmas Olynthost az atheneiek nem menthetik már meg, de az Athén vezérlete alatt létesült szövetség (Korinthos, Megara, s több sziget) megmenti Byzanczot.

A görög ügyekbe való beavatkozásra keres most új alkalmat. Megteremi i ezt a számára Aischines, a megvesztegetett szónok. Szent háborút indíttat a lokrisi Amphissa ellen s annak a vezetését Fülöpre bízta. Fülöp azonban nem megy Amphissa ellen, hanem Közép-Hellas kulcsát El a t e i á t foglalja el. Sikerül ekkor Demosthenesnek Athén és Thebai közt szövetséget létesíteni. De a szövetségessé, sek Chai rondánál csatát vesztenek (338). Fülöp Thebait megbünteti, Athénnel szemben megelégszik. hogy szövetségébe áll. Miután a peloponnesosi szövetséget is megbontotta, a görög államokat gyűlésre hívta meg Korinthosba. Akorinthosi 337. gyűlésen (337) magát a perzsák ellen indítandó háború fővezérévé választatta.

Hellas egyesül, de az egyesítést idegen hatalom viszi végbe, a mely a szabadság helyébe saját kardját helyezte.

IV. Görög-makedón korszak (336—146).

1. Nagy Sándor hódításai s ezek következményei.

Fülöp a perzsa háborúra való előkészület közben orgyilkos törének esett áldozatul. Terveinek örököse az Aristotelestől nevelt 20 éves Nagy Sándor (336—323). Nagyratörő szellem, kiváló 336. hadvezér, hű barát.

Sándort első útja Görögországba vitte, hol a korinthosi gyűlésen atyja hadvezér! méltóságát magára ruháztatta. aztán az illyrek s geták mozgalmával szemben biztosítja a határokat. A hírre, hogy Sándor meghall, a görögök fellázkodtak. Gyors megjelenésével elfojtja a lázadást, Thebait feldúlja, de Athénnek megkegyelmez (335).³⁵

Mi sem áll most útjában a hadjáratnak. 334. tavaszán kel át a Hellespontoson Kis-Ázsiába 30,000 gyalogossal, s 5000 lovassal. Trója romjain, hogy a görögöket megnyerje, Homeros istenei tiszteletére nagy harczijátékokat rendez. Sztétveri azután a satrapáknak időközben összegyűlt csapatait a Gran e i k o s folyónál. Innen délre vonul s biztosítja maga számára a kis-ázsiai görög gyarmatokat. Délről északra megy Phrygiába, a hol Gó r dionban szétvágja kardjával a híres csomót. Innen délre fordul s átkel Syriába. Itt veszi a hírt, hogy III. Dareios K o d o m a η η o s hátba fogta. Visszafordul s az issosi síkon szétverte a félmilliónyi perzsa sereget (333). Dareios nem üldözi, hanem 333. meghódoltatva Syriáts Phoinkiaát (Tyros) E g v p t o m b a megy. Egyiptomban szabadítóként fogadják, az A m m o n oázison a papok Ammon fiának nyilvánítják. A Nilus-delta egyik ágánál Alexandrának vetette meg alapját.

Két évet vett mindez igénybe, a mely idő alatt Dareios vagy egy millió főből álló csapatot szedett össze. Nem volt azonban ez óriási seregnek egy Sándorhoz hasonló nagytehetségű vezére, nem volt meg továbbá a seregben az egyetértés s hiányzott az egységes vezérlés, mi főerejét képezte a különben is sokkal lelkesebb görög-makedón seregnek. Innen van azután, hogy Sándor 47,000-nyi seregével a

Tigrisnél Gau gemala és Arbela mellett ismét 381. győz (331). Nincs többé mi útját állja. Babylon, Susa, Persepolis egymásután nyitják meg kapuikat, hogy kincsekkel a győzőnek kedveskedjenek. Persepolit, hogy visszaadja Athénért a kölcsönt, felégettette.

Dareios észak felé menekült, hol Bessos satrapa megfojtotta. Sándor Bessos nyomán Árián, Arachosián és Baktrián át az *O x u s i g*, máj d a Jaxartesig jutott, mellette várost alapít (Alexandria *ή φο/κτη*); ugyanezt teszi több felé a kereskedelem emelésére. A kézrekerült Bessost Dareios fivérének adja át, ki kegyetlen kínzások közt végezteti ki. Sándor pedig ez időben borozás közben megöli *K l e i t o s* barátját (328), ki a Graneikosnál életét mentette meg.

327. 327-ben alkalma nyílik Sándornak Indiagazdag-

ságával is megismerkedni. Taxiles segítségül hívja Poros ellen. Porost legyőzi, de vitézségét megbecsüli, visszaadja országát. Az indus völgyéből átszeretne menni a Ganges völgyébe, de katonái a Hydaspes folyótól visszatérni kényszerítik. így azután tervét. India kikutatását kénytelen abba hagyni. Nearchost az Indus torkolatánál hajóra ülteti a sereg egy részével, hogy kutassák ki a tengert. Maga *G e d r o s i a* homoksvatagjain át véve útját rettenetes fáradalmak után felére olvadt sereggel 324. érkezik Susába (324).

Susában végre hozzáfoghatott nagy műve méltó befejezéséhez. A győzőket és legyőzötteket egy nagy világbirodalomban akarja összeolvasztani egy néppé. Maga jó példával megy előre, nőül veszi Dareios leányát, 10,000 katonáját pedig perzsa nőekkel házassítja össze. Az egész birodalomban a görög műveltség lenne az uralkodó, de megtartja a perzsa intézmények közül is azt, minek a czélszerűségét belátja, így a mi a birodalom szervezésére, igazgatására vonatkozik. A birodalom középpontjává *B a b y l o n* teszi, hol maga a nagy-királyok példájára keleti udvart tart.

Sokan a makedoniaiak közül félreértik nemes szándékát. A zugolódókat Kraterossal hazabocsátja. Tovább szövi nagy terveit: Arábiát körülhajózni. a birodalomban szétszórt görög városokat jó utakkal kötni össze. De a legnagyobb tevékenység közt a halál éri utól Babylonban (323). Még: csak 32 éves volt.

2. Nagy Sándor birodalmának a fölbonlása.

Nagy Sándor „a legméltóbbat“ jelölte ki utódjának. Asereg és anépSándor utószülötts hasonnevű fiát ismerte el urának. A birodalom kormányzását a tábornokok maguk között osztották fel. A birodalom egysége azonban rövid ideig tartott. A tábornokok a kormányzásukra bízott részek függetlenítésére törekzenek. A kitört harcok következménye, hogy N. Sándor birodalma 3 nagy részre: Egyptom, Syria és Makedóniára s több apró államra bomlik.

így bár a birodalom azon részekre szakadt, a melyekből alakult. N. Sándor munkája kárba nem vészett. A görög műveltség hatását hosszú időn át érezteti Kelettel, de viszont Kelet is hatással volt amarra. Különösen látható ez a művészeti alkotásokon. Ehellenistikus korszak művelődési középpontja Alexandria. Alexandria válik ki könyvtárával, múzeumával s tudományos intézeteivel.

A görög nyelv marad uralkodó az udvaroknál, a kormányzásban s a műveltek társalgásában.

Egyptomban a Ptolomaiosok uralkodtak s teremtettek meg igazi művelt életet. Kleopátrának, az utolsó Ptolomaiosnak halála után római provincia lesz (30 K. e.).

Syriában Seleukos Nikator tábornok utódai a Seleukidák uralkodtak. Uralmuk kezdetben az összes ázsiai részekre kiterjedt, utóbb azonban birodalmuk több részében független királyságok alakulnak. így Pe igámon a tudománykedvelő A 11 a l i d á k székhelye.

Makedonia Görögországgal egyetemben Antigonosz Gónatos tábornoknak s utódainak jutott osztályrészül. A görögök megpróbálták ugyan több ízben, hogy kivívják szabadságukat, de sikertelenül. Az a c h a i é s a i t o l szövetségek maguk is versengenek egymással s egymás ellen idegen szövetségek után kapkodnak. A pártoskodás utóbb is végleges bukásukat okozza. 146-ban Kr. e. Róma terjeszkedő 148. hatalma véget vet úgy Makedonia, mint Görögország szabadságának. Az utóbbi A c h a j a néven lesz Róma provinciája,

Róma ugyan kardjával megsemmisítette a görög szabadságot, de a görög szellem előtt mint legyőzött hódol meg.

C) Róma története.

BEVEZETÉS.

Itália földrajza.

Itália neve alatt Európának az Alpoktól dél felé húzódó csizmaalakú nagy félszigetét értjük. Politikai tekintetben a rómaiak az északi részt csak Augustus korától fogva számították Itáliához. A hosszú félszigeten az Apennin hegység, mint gerincz húzódik végig. S a hegység alakulása okozta, hogy a történelmi súlypont a nyugati s nem a keleti felére esik a félszigetnek. Keleten meredeken szakad a tengerbe s csak imitt-amott szakítják meg csekély jelentőségű folyók. Nyugatnak lejtősödik s a tengerparton egészen ellapul. A földművelésre alkalmas etruriai, latiumi s campaniai síkságokat bővebb vizű folyók (Arnus, Tiberis, Volturnus) öntözik. Alkalmas kikötők s a Tyrrheni-tenger szigetei a nyugati part jelentőségét még emelik.

Az egész félsziget a következő 4 részre oszlik:

1. Felső-Itália a Makra és a Rubicon folyókig. Vidékei: Gallia cisalpina, melyet a Padus G. cispadanára és G. transpadanára oszt; Liguria és Venetia.

2. Közép-Itália délre a Silarus és a Trentóig. Keleten Etruria, Latium s Campania, nyugaton Umbria, Picenum s Samnium terülnek el.

3. Alsó-Itália vagy Nagy-Görögország a keleti félszigeten Apulia és Calabriával, a nyugatin Lucania s Bruzziummal.

4. Szicília és a szigetek.

Itália népei.

Itália lakossága északról vándorolt délnek, azért a legrégebb lakosságot délen kell keresnünk. 3 fő-törzset különböztetünk meg.

1. Japygok Apulia és Calabriában. Származásuk nem biztos, rokonok lehetek a görögökkel, mert gyorsan összeolvadtak velők.

2. Az etruskok Etruriában. Indoeurópai fajú nép, magukat Rasennae k-nek nevezik, a görögök Tyrrhen néven említik. 12—12 városból álló szövetségeket alkottak. A rómaiak vallására s alkotmányára, építészetére s egyéb intézményeire is befolyással voltak.

3. A legnagyobb jelentőségre jutott néptörzs az

ó - i t á l i a i a félsziget középrészét lakta. A hegyvidéken laktak az umber-sabell népek, a síkságon a latinok. Az ó-itáliai törzsek a görögök közeli rokonai, fejlődésük első korszakát együtt élték át.

Az u m b e r - s a b e l l törzsek baromtenyésztéssel s földműveléssel foglalkozó egyszerű természeti népek. Nagyobb törzseik: a sabinok, umberek, volskok s a samnitok. A sok apró törzs a szent tavasz (ver sacrum) fogadalmának a következménye.

A latinok Latiumot, a síkságot lakták, de valamikor a u s o n név alatt a nyugati partok egész mentén elterjedtek, sőt a s i c u l o k Sziciliában is. Szétszórt falvaik olyan amphiktyon-féle szövetségben egyesültek. A szövetség középpontja az a r x vagy c a p i t o l i u m volt, a hova háború esetén kincseiket rejtették. Az arx képezte a későbbi városnak a magvát.

Egész Latium falvai kereskedhettek egymással (ius commercii) és érvényes házasságot köthettek (ius connubii). A latin ünnepeket (feriae latinae) Jupiter Latiaris tiszteletére Alba-Long a-ban tartották.

Az említett autochton népeken kívül laktak még délen gyarmataikban a görögök, északon az iber származású l i g u r o k, a kelta gallok s az illyr fajú vendek és i s t r o k.

A római történelem korszakai.

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig (<753(?)—509 Kr. e.).

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása (509—264 Kr. e.).

III. A pún háborúk; a világhuralom megszerzése (264—133 Kr. e.).

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom meg-alapítása (133—31 Kr. e.).

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476 Kr. u.).

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig. (753—509).

1. Róma alapítása.

A Trójából menekült Aeneas Latium partján kötött ki s itt nőül vette L a v i n i u s király leányát. Fia A s c a n i u s vagy J u l u s alapította Álba-L o n g á t, a hol utódai uralkodtak. Az utódok

egyike Amülius bátyját Numitort megfosztotta a tróntól, leányát Rhea Silviát pedig Vesta szűznek szánta. Rhea Silvia azonban Mars istentől ikreket szült: Romulust és Remust. Amulius az ikreket a kiáradt Tiberbe tétette ki, hogy elpusztuljanak. Egy nőtény farkas azonban a kisdedeket addig táplálta, míg Faustulus pásztor rájuk nem akadt. Ez nejevel Acca-Larentiával Romulust és Remust felnevelte. A felserdült ifjak megtudva származásukat nagyatyjukat Numitort a trónra visszahelyezték. A helyen pedig, a íS. hol őket találták, várost alapítottak (753). Romulus czivakodás közben Remust megölte, s a várost saját nevééről Rómának nevezte.

A város alapításának a meséje el nem fogadható. Tény az, hogy a Tiberis mentén ott, a hol az 9 domb közt folyik s a meddig az hajózható, város keletkezett. Az alapító aRamnes, Luceres s a Tities törzs lehetett. Az első kettő római, a harmadik sabin eredetű.

A balparti 7 halom (Palatínus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Caelius s Aventinus) közül a Palatínus és Quirinalis népesült be először. E két község egyesült várossá s építette fel a közös szentélyt a Capitolinus halmon. A három halom között lévő tért használták piacznak (Forum Romanum).

2. Róma királyai.

Rómában a legenda szerint 240 éven át királyok uralkodtak. Romulus az első király benépesíti és szervezi az államot, megalapítja a senatust. Numa Pompilius a vallásos intézményeket rendezi. Tullus Hostilius Alba-Longát foglalja el (Horatiusok és Curiatiusok) s lakóit Luceres néven a Caeliuson telepíti le. Ancus Martius alapítja Ostia kikötőt, megerősíti a jobb parton a Janiculus halmot, a legyőzött latin helységek lakóit (plebs) az Aventinuson telepíti le. Az Etruriából származott Tarquiniusok elseje Tarquinius Priscus nagy építkezéseivel (cloakák, circus maximus, forum), a latinok, sabinok és etruskok legyőzésével szerzett érdemeket. Servius Tullius alkotmányt ad Rómának. A hetedik és utolsó, Tarquinius Superbus biztosítja Róma uralmát 509. Latium felett, de zsarnoksága miatt elűzték (509 Kr. e.)

A királyok korának a története mesterséges összeállítás. Nevüket és uralkodásuk idejét nem tud-

hatjuk. Szembetűnő a békés és harcias királyok váltakozása s hogy mindegyiknek részt juttatnak a római állam kiépítésében. Bizonyos, hogy a Tarquiniusok uralkodtak, hogy a városa 7 halomra kiterjedt már a királyok korában s hogy a jobb parti *J a n i c u l u m m a l a* karóhid (a *pons sublicius*) kötötte össze.

Tény a plebs betelepédése, a Latium fölött való hegemonia s az alkotmány alapjainak a lerakása.

3. A rómaiak vallása.

A rómaiak vallásának jellemző sajátága a gyakorlatiasság. Isteneiket a szerint becsülték meg és tisztelték, a mennyiben rájuk szorultak. Vallásos nézeteik kialakulására korán befolyással voltak az etruskok. Itáliai istenségek: Janus, Saturnus, Jupiter, Mars (Quirinus), Juno, Vesta, Ceres, Minerva. Utóbb isteneiket azonosaknak tartották a görögökével s a görög mondakört rájuk is alkalmazták. A család védő szellemei a *Penates* és a *Lares* voltak. Elvont fogalmak személyesítései gyanánt pedig *Juventus*, *Virtus*, *Fortu ma*, *Victoria* stb. fordulnak elő.

Papjaik: a pontifexek, fiam iné s, *salii* s a *fetiales*. A hit az volt, hogy a papok irányítani is tudják az istenek akaratát. A családfőnek azonban nem volt szüksége a papokra az áldozatok bemutatásánál. Kiváltságos állást élveztek a *Vesta* szüzek, kik a *Vesta* templom tüzére ügyeltek. A rómaiak minden fontosabb mozzanatnál megtudakolták az istenek véleményét. Ily alkalmakkor a jóslásokat az *augurok* s a *haruspexek* végezték.

4. A legrégebbi alkotmány.

Róma jogot élvező lakosságát a 3 *tribus* (törzs): *Ramnes*, *Luceres* s *Titius* tagjai alkották. Ezekre, a patríciusokra terjedt ki *apopulus Rom anus* elnevezés. A 3 *tribus* 30 *c u r i a*-ra, 300 *gens*-re (nemzetség) s 3000 *fám ili a*-ra (család) oszlott. A családfők (*pater familiae*) gyakorolták a *comitia curiatákban* a politikai jogokat. hatalmuk a családban korlátlan volt, vele szemben a család tagjainak semmiféle személyes vagy birtokjoguk nem volt. A mi a családban a családfő, az volt az államban a király. Hatalomköre hármassal: legfőbb bíró, pap és hadvezér. Tanácsadó testületként szerepel mellette a *senatus*, a melynek tagjait kezdetben a legöregebbek, később

a nemzetségek fejei közül nevezte ki a király. Trón-üresedés esetén a senatus választotta saját kebeléből 5—5 napra az interrexet. A polgárok körén kívül estek a *c l i e n s e k*. kik valamely patrícius védnöksége (*patronus*) alatt állottak. A latin községeknek legyőzött s Rómába telepített utódai képezték a nem polgárok tömegét, a *p l e b s e t*.

A patríciusok legnagyobb terhe a katonáskodás volt. Minden család egy gyalogost s minden *gens* egy lovast állított ki.

A plebeiusok szaporodó száma veszélylyel fenyegette az államot, azért a Servius Tulliusnak tulajdonított alkotmány vagyon szerinte osztályba(*classis*) soroz be patríciust s plebeiust egyaránt. A vagyon szerint állapítja meg kinek kinek fegyverzetét is. A *classis* népe centuriákban oszlik meg.

A Servius Tullius-féle timokratikus alkotmány vázolata:

Classis	Centuriák száma	Vagyon merekben	Arma. Védelmi fegyverek	Tela. Támadó fegyverek
1.	80 c. gyalogos 18 c. lovas	100000	galea clypeus, ocreae, lorica	gladius, hasta
2.	20 c. gyalogos 2 c. fabri (kézműves)	75,000	galea, scutum ocreae	
3.	20 c. gyalogos	50,000	galea, scutum	
4.	20 c. gyalogos 2 c. tubicines (zenész)	25,000	scutum	
5.	30 c. gyalogos	11,000	—	fundae
6.	1 c. capite censi (tartalék)	11,000-nél kevesebb	—	
	Összesen 193 centuria			

Servius Tullius alkotmányának 3. féle a célja: 1. s legfőbb a *k a t o n a i*, mert ezután a

centuriák alkotják a haderőt, még pedig a fiatalok (iuvenes, 17—45 év.) 2 légióját s az öregek (seniores 46—60 év.) 2 légióját. 1 légió = 42 centuria = 4200 ember. 2. a p é n z ü g y i, mert az adót (tributum) kiki vagyona szerint fizeti. Mindenkinek vagyonát 5 évenként megbecsülték (census) s akkor mindenkit beosztottak a classisok valamelyikébe. 3. a politikai, mert ezen túl centuriák szerint szavaznak, a comitia curiákat háttérbe szorítjákac. centuriákat. A plebs politikai joga azonban csak alaki, mert a centuriáknak több mint fele (98) az első osztályra esett.

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása. (509 264 Kr. e)

1. A köztársaság megalakulása.

Tarquinius Superbus mellőzte a serviusi alkotmányt s a legnagyobb zsarnoksággal uralkodott. Patricius és plebeius egyesülnek a zsarnok ellen, kiűzik s megalkotják az aristokratikus köztársaságot (509).

A király hatalomköre több hatóság közt oszlik meg. Az egy évre választott 2 consul-ra szállott a király összes hatalma kezdetben, a főpapit kivéve. Csakhogy tetteiért felelősséggel tartozott s halálos ítéletekben meg kellett engedni a néphez való felebbezést (provocatio). Akirály főpapi hatáskörét a rex sacrificul u s-ra bízák, de alárendelték a pontifex maximusnak. A későbbi időben a consuli hatalom rovására a praetori s a censori hivatalt állították fel. A praetor vette át a consulnak legfőbb bírói hatalmát. Segédei voltak az a e d i l e k, az ünnepi játékok rendezői. A censor végezte a censust, ügyelt fel az erkölcsökre (regimen morum), egészítette ki a senatust (lectio senatus), kezelte az államjavakat. A consul segédei voltak a bűnnyomozók, a quaestorok, de utóbb hivataluk jelentőségben emelkedett, mert az állami kincstár és levéltár kezelését vették át. Nagy bajok idején, ha gyors s egyöntetű intézkedés vált szükségessé az államban, a consulok helyét a korlátlan hatalmú dictator foglalta el. Hivatalában legfeljebb 6 hónapig maradhatott, tetteiért felelősséggel tartozott. Segéde volt a magister equitum.

A 300 tagból álló senatuson nyugodott az államhatalom súlypontja, a melynek tagjai közé most a patriciusokon kívül plebejusokat is vettek

fel (patres [et] conscripti). A senatus készítette a törvényjavaslatokat, erősítette meg a népgyűlés határozatát s ellenőrizte a törvények végrehajtását.

A comitia centuriat a-ban választották a consulokat, fogadták vagy vetették el a törvényeket. A c. curiatok elvesztették korábbi jelentőségüket.

A consulatus, a censori, a praetori s az aedilisi hivatalok curulisi hivatalok, mert viselőik hivatalban a sella curulist használhatták. E hivatalokat csak patrícius nyerhette el. .

Küzdelmek az elűzött királylyal. Tarquinius Superbus nem akart méltósága elvesztőbe megnyugodni. Először a patrícius ifjak esküdtek érdekében össze, de L. Junius Brutus consul felfedezte a bűnösöket, valamennyit, köztük saját fiait is halállal sújtotta. Eredménytelen marad a Tarquinii s Veii városok segítségével indított hadjárat is. Nagyobb veszély fenyegette Rómát, midőn Porsenna, Clusium királya kísérletté meg az elűzött király visszahelyezését. Horatius Codes, Mucius Scaevolas Cloelia hőstettei azonban meggyőzték ezt is, hogy Róma a Tarquiniusokról hallani sem akar. Utoljára még a latinok fogtak érdekében fegyvert, de az első dictator (Titus Laertius) ezeket is leverte.

2. A plebs kivándorlása a szent hegyre. Pártküzdelmek.

A plebeiusok a gyakori katonáskodás következtében adósságokba verték magukat. Az adóštörvények pedig nem csak az adós vagyonát, hanem magát az adóšt s családját is kiszolgáltatták a hitelezőnek. Midőn a patríciusok nem voltak hajlandók a szigorú adóštörvények enyhítésére, sem a közlegelőkből (ager publicus) nem akartak a plebsnek juttatni, az Anio mellett levő szent hegyre vonultak (secessio plebis in montem sacrum), hogy ott új várost alapítsanak. Menenius Agrippa azonban ismert meséjével megengesztelte őket s midőn védelmükre a tribunatust kapták, visszatértek a városba.

A2tribunus (később 5, majd 10) plebeiusi hasonmása volt a 2 patriciusi consulnak, személyük szent és sérthetetlen. Azt a jogot kapták, hogy a plebejűst megvédelmezhessek bármely hatóság erőszakoskodásával szemben (i u s a u x i l i i) Ebből fejlődött ki a tribünök többi joga: a ius intercession! s, hogy a nekik nem tetsző senatusi

határozatok s hatósági parancsok végrehajtását meggátolhatták. Jus prensionis, hogy a nekik ellenszegülőket elfoghatták, sőt halálra ítéltethették. I u s a g e n d i c u m plebe, hogy a népet a c o n i i t i a tributákba összehívhatták s ott határozatokat hozhattak (plebescita).

A tribunosok segédei voltak an ép-aedilek, kik a vásári forgalomnak voltak felügyelői s hatáskörükbe tartozott továbbá a középületekre s más egyebekre való rendőri felügyelet.

A tribunatus felállítása nem simította el a patríciusok s plebeiusok közt lévő ellentétet, sőt kiélesítelte. A patríciusok consulaik. a plebeiusok tribunaik vezérlete alatt harcoltak egymással. Az elkeseredett harcot megvilágítják a következő esetek.

Gn Március Coriolanus nevű vitéz patrícius egy éhínség alkalmával a senatusban csak az esetben javasolja a nép közt a gabonakiosztást, ha az tribunasairól lemond. A tribunosok a tribusi gyűlés elé idézték, a hol ugyan nem jelent meg, de távollétében számúzték. Egyenesen a volskokhoz megy s azok élén Róma ellen jön. Róma alól csak anyja Veturia szavának s neje Volumnia kérésének engedve távozik. A volskok közt pusztul azután el.

Spurius Cassius harmadik consulsága alatt azt indítványozta, hogy az ager publicus egy része a plebeiusok közt osztassák ki. A patríciusok s a gazdag plebeiusok mint egy ember támadnak ellene s hivatali éve letelte után, azon ürügy alatt, hogy a királyságra akart törni, halálra ítélték (486).

3. Az egység helyreállítása.

Századokon át tart még a patríciusok s a plebeiusok küzdelme, de végre is meglett a plebeiusok kitartásának az az eredménye, hogy törvényben és jogban, politikai és gazdasági tekintetben teljesen egyenrangúak lettek a patríciusokkal. Az egység a következő alaptörvények folyománya.

L e x P u b l i i a (471).. Publilius Valero tribün 4;[, indítványára törvénynyé lesz, hogy a c. tributák határozatai a senatus jóváhagyása után jogérvényűek s hogy a plebeiusi magistratust ott választják.

D e c e m v i r a t u s (451). Tíz évi küzdelemben 451. kerül, míg Terentilius A r s a tribün javaslatát, hogy a törvényeket írásba foglalják, elfogadják. Miután a görög törvények tanulmányozására küldött 3 patrícius visszatért, 2 éven át tíz férfira biz-

ták az állam kormányzását azon feladattal, hogy törvényeket írjanak (decemviri consular! imperio legibus scribundis). Megbízatusuknak eleget tettek, az első évben 10, a másodikban 2, tehát összesen 12 ércztáblára vésték a törvényeket. Ezzel megvetették a római jog alapját. A törvények értelmében a populus Romanus elnevezés patríciusra s plebeiusra egyaránt vonatkozik s a bíróság előtt ezentúl teljesen egyenlő elbánásban részesülnek.

A decemvirek hatalmukat A p p i u s C l a u d i u s buzdítására a 2 év letelte után is meg akarták tartani, de a nép megbuktatta őket. Újból consulokat és tribunokat választanak.

Leges Valériae Horatiae (448). Luc. Valerius és Marcus Horatius consulok törvénynyé emeltették: 1) a plebesciták az egész államra kötelezők; 2) még a dictator is köteles a provocatiót megengedni; 3) a tribünök s a népaedilek sértetlenek.

Lex Canuleia (444). Canuleius tribün indítványára kimondják, hogy patrícius és plebeius érvényes házasságot köthet. A gyermekeknél az atya származása az irányadó.

A politikai egyenlőség kivívása. Leges Licinia Sextiae 367). Gaius Licinius és Lucius Sextius tribünök 10 évi küzdelem után törvények gyanánt fogadtatják el:

1) Az adósok eddig fizetett kamatja a tőkéből levonassék. a maradék 3 éven át egyenlő részletben törlesztessék.

2) Az ager publicus-ból senki 500 holdnál többet ne bírasson. A birtokos munkásai egy részét a szabadok közül vegye.

3) A consulok egyike mindig plebeius legyen. 366-ban az első plebeius consul Lucius Sextius lett.

Bár a consulság rovására előbb már a censori, most a praetori méltóságot állították fel a patriciusok a maguk számára, lassankint a plebeiusok minden hivatalra elnyerik a képesítést. Legutoljára 300. a lex Ogulni a 300-ban mondja ki, hogy a pontifexi és az auguri testületek tagjai is lehetnek.

A liciniasi törvények gazdasági kiegyenlítést is tartalmaznak, de a teljes egyenlőség e téren akkor áll be, midőn kimondják, hogy az adós vagyónával ugyan felelős, de szabadsága elvesztésével nem sújtható.

Az elsoroltak alapján patrícius és plebeius közt legfeljebb társadalmi tekintetben lehet különbség. Tovább csak a hazaszeretben versenyezhetnek, a mely különben is a törvény s a szülők tisztelete mellett a római jellemnek alapvonását képezi.

4. Itália meghódítsa.

A belső küzdelmekkel párhuzamosan az aequus, volskok s sabino k -kai viselnek győzelmes harczokat a rómaiak. Midőn pedig a gallok az etruskokra támadnak, utóbbiakkal szemben is sikereket érnek el, magát az erős Vei városát is elfoglalja M. Furius Camillus. Veii ostrománál kapnak először zsoldot a plebejusok.

A gallok Rómában (390). A nemzetközi jog megsértése miatt (3 Fabius) a gallok Rómára támadtak. Az A. 11. i. a patakánál megsemmisítik a római haderőt, a várost feldúlják, csak a Capitolium állja ki a 7 hónapi ostromot (Juno ludai). A nagy mennyiségű arany váltságdíj megkapása után távoznak csak a gallok. A római hiúság a száműzetésből visszatérő Camillussal megvereti a gallokat s visszahozatja az aranyat.

A haderő átalakítása. Camillus lebeszéli a polgárokat a Veii-be való költözéstől. A várost gyorsan újból építik. Ugyanekkor Camillus új szervezetet ad a haderőnek.

A harczosok sisakot kapnak, a hasta helyett rövid hajító dárdát, pilumot. Védelmi fegyverek: a sisak, páncél, pajzs. Támadók: dobásra a pilum, közeli harczolásra a kard.

A légiót 4200 gyalogos alkotja, s hozzá tartozik 300 lovas. A légió 30 manipleusra oszlik. A manipulusok 3 csatarendben állanak fel: hastati, principes, triarii. A csatarendekben álló 10—10 manipulust hézagok választják el, mi a légió mozgékonyágát biztosította.

A légió éjjelezések alkalmával mindig tábornak ült. A négyszögletű tábornak árkok és sánczkarók erősítették. A 2 főkapun (p. praetoria s p. decumena) s 2 két oldalkapun (p. principalis dextra és p. sinistra) átvezető utak keresztezésénél állott a consul sátra (praetorium). Közelében tanyáztak a kürtösök.

Háború a latinokkal (340-338). A latinok a gallok pusztítása után azt követelték, hogy az egyik consul s a senatus fele latin legyen. Róma

visszautasítja a követelést. A kitört háborúban leveri a latinokat s megbontja a latin szövetséget. Egymással a városok nem kereskedhetnek, sem házasságra nem léphetnek. A jogokban nem egyenlő arányban részesülnek, hogy közös célra ne szövethetnések (*divide et impera*). Némelyek némi korlátozással római polgárjogot kapnak. Ez a latin jog (*i u s l a t i n u m*). Mások, mint *m u n i c i p i u m* ok megtartják belkormányzatukat a római jogban való részesedés nélkül. A municipiumban római praefectus szolgáltatja az igazságot. A latin jogú városok ifjúsága a légiókban, a municipiumoké a szövetségesek cohorsaiban harczolt.

Háborúk a samnitokkal (343—290). A rómaiak Közép-Itáliában való terjeszkedésének az erőteljes hegyi nép, a samnit állotta útját. Róma e miatt 3 nagy háborút visel velők. Legtöbb kilátással, hogy szabadságukat megtarthatják, *G a v i u s* Pontius vezérlete alatt a második háborúban (326—304) harcolnak. Deazetruskok, umberek, equok, marsok segítsége épen úgy későn érkezik most, mint a harmadik háborúban. A rómaiak minden felé győznek. A győzelmek eredménye: Rómának Közép-Itália felett való uralma.

Közép-Itália népei kénytelenek Róma szövetségébe állani. Adót nem fizetnek, de római főtisztek alatt segédcsapatokat, *cohor* sokat állítanak ki. Önkormányzatukat megtartják. A mennyiben Itália népei utóbb mind ily féle jogban részesülnek, ezt itáliai jognak nevezzük (*i u s italicum*).

Tarentummal s Pyrrhossal viselt háború (282—272). A dél-itáliai görög városok, köztük a gazdag Tarentum, tétlenül nézték Róma terjeszkedését. Tarentum akkor sérti már meg Rómát, midőn az Közép-Italia leigázása után Lucaniát és Bruttiumot is hatalmába keríti. A kitört háborúban nem meri egyedül felvenni a harczot, hanem segítségül hívja. Epeiros hős királyát, Pyrrhos t, aki Nyugaton oly nagy görög birodalom alapításáról ábrándozik, mint a milyet N. Sándor alapított Keleten.

Pyrrhos 25,000 harczossal s 20 hadi elefánttal kelt át Itáliába. A rómaiak a phalanxxal s az elefántokkal szemben *H e r a k l e i*-nél (280) csatát vesztenek.. Ugyan így járnak a következő évben Asculumnál. De oly nagy Pyrrhos vesztesege is hogy a győzelmet ki nem aknázhatja. Már a herakleai ütközet után felajánlja Kineas követe

útján a senatusnak a békét, de a vak Appius Claudius felszólalására elvül mondja ki a senates, hogy az ellenséggel Itália földjén nem alkudozik. Az asculumi győzelem után pedig beleunva a csekély eredménnyel járó küzdelembe, átkel Sziciliába és Sirakusait segíti meg Karthágó ellen. Karthágó azonban Rómával szövetkezik, s midőn az utóbbi már Tarentumot fenyegeti, Pyrrhos még egyszer felveszi Rómával a harcot. De Beneventum mellett (275) Róma teljes diadalt arat. Erre Pyrrhos 275. elhagyja Itáliát s 272-ben Argos ostrománál elesik. A halál hírére M i l o n átadja a rómaiaknak Tarentumot.

Pyrrhos távozása után sorra leverte Róma a parti városokat s a népeket, kik Pyrrhos mellett fogtak fegyvert. így hogy 270 körül Róma a 270. Macra és a Rubicontól délre terjedő Itáliának ura.

5. Róma uralmának biztosítékai,

Róma uralmát a meghódított területek felett biztosította a senatusi kormány, a jogoknak a megsztása, gyarmatok s a katonai utak.

A senatus a consulok változó kormányával szemben az állandóságot képviselte. Tagjai méltóságukat élethossziglan viselték s Róma legjobbjai közül kerültek ki. A censor kijelölése folytán azok jutottak be a senatusba, kik valamely curulisi hivatalt tisztességgel viseltek. Kineas szerint „királyok gyülekezete.” Hatalom, állambölcse ség s következetességre nézve minden idők első politikai testületé.

Róma a meghódított népektől imitt-amott földterületeket is vett el. E földterületekre rómaiakat vagy hűséges latinokat telepített, a kik ott a gyarmatokat alkották. A gyarmatok mindegyike, mint valami „kis Róma“ az idegen népek közt a római uralom fenntartója, a római nyelv s műveltségnek pedig terjesztője. Ez az oka, hogy rövid idő alatt egész Itália, majd meg más idegen népek is oly gyorsan elrómaiásodnak.

A gyarmatokat lehetőleg egyenes irányban minden felé szilárdan megalkotott katonai utak fűzték össze Rómával. Egyrészt biztosították ezek a légiók gyors menetét, másrészt a kereskedelmi forgalmat emelték. Ilyen utak: a Via Appia, V. Cassia, V. Fl a m i n i a, V. Latina.

III. Róma elnyeri a világuralmat. A hellén műveltség befolyása. (264—133.)

1. Az első pún háború.

E háborúban az első szárazföldi hatalom. Róma áll szemben az első tengeri hatalommal. Karthágóval.

Karthágó phoinikiai gyarmatváros Afrika partján, melyet tyrosi kivándorlók alapítottak (Didó királynő). Az anyaország elhanyaglása óta Karthágó annak minden hatalmát magához ragadta. Nem csak Afrika partvidékét hálózzák be gyarmatai, hanem a Földközi-tenger nyugati medenczéjének szigeteit is. Óriási gazdagságra tett szert. Hatalmát zsoldosadai, hadi elefántjai s nagyszámú hadihajói védelmezték. Kormányformája plutokratikus köztársaság, mert a leggazdagabbak kezében van a hatalom. A kormányt a gazdagokból álló két tanács és a közülök évente választott 2 suffet (bíró) vezette. Róma mellett hátránya, hogy nincsenek szabad, kötelesség-érzettől áthatott polgárai s hogy elnyomott, kiszarolt alattvalói mindenkor készek az elpártolásra.

A háború Szicília birtokáért folyik. Alkalmat ad a háború megkezdésére, hogy a Messanába zárkózott mamertinusok Rómát hívják segítségül. Appius Claudius Caudex megviszi a segítséget s Messanát kiragadja a karthagóiak s a syrakusaiak 264. kezéből (264). Hieron, Syrakusai ty-rannosa az első sikerek után Róma mellé áll s kitar mellett. A rómaiak így hamarosan meghódítják az egész szigetet, a parti városok kivételével. A parti városokat védelmezik, de egyúttal pusztítják is Itália partjait a karthagói hajók.

A rómaiak egy a partra vetett karthagói ötevezős mintájára hajóhadat teremtenek. Duilius consul a hajóhadat Mylae-nél diadalra vezeti (260). M. Altilius Regulus a másik győzelem után Karthágót már Afrikában támadja meg. De elbizakodottsága vereséget hoz rája, a sereg a vezérrel együtt fogságba jutott.

A háború tovább mindkét részről lanyhán folyik, míg Hamilkar Barkas, a karthagóiak nagy hadvezére lángra nem lobbantja azt. Heirkte hegyéről nem csak Sziciliában zaklatja a rómaiakat, hanem hajóival még Itália partjait is pusztíttatja. Rómában új hajóhadat a gazdag polgárok áldozatkészsége

hozott létre, a melynek élén C. Lutatius Catulus az Aegatesi szigeteknél a karthagóiak felett elhatározó győzelmet aratott (241).

A győzelem következtében a karthagóiak abba hagyják a háborút, Sziciliát átadják a rómaiaknak s 10 év alatt 3200 talentum hadisarczot fizetnek.

Szicilia lett az első római provincia. Igazgatását Róma praetorra bízta. A lakók fej- és földadót fizettek.

2. Róma meghódítja Sardiniaát, Corsikát s a Pó vidékét. Karthágó elfoglalja Hispániát.

Az első pún háború lezajlása után Karthágóban a zsoldos hadak lázadása tört ki. Míg Hamilkar Barkas Afrikában azok leverésével van elfoglalva, addig Róma elfoglalja Sardiniaát és Corsikát s azokat provinciákká alakítja. Ezzel ura lett a Tyrreni-tengernek.

Az illyr kalózok leverése a mai dalmatiai partokon (229) az Adriai-tenger felől biztosította 22». Rómát. A görögök hálából a nemzeti játékokhoz bocsátották a rómaiakat.

A Pó vidékét lakó gallok népe még mindig nem maradt békén, be-betört a római területre. Újabb mozgolódásuk alkalmat adott Rómának a teljes leverésökre, a ki azután gyarmatokkal (Cremona, Placentia) biztosította Gallia Cisalpina birtokát (222). 222.

Róma viselkedéséből úgy látszott, hogy Róma és Karthágó közt a béke tartós nem lesz. A Barkidák vezérlete alatt ezért Karthágóban egy harcias párt alakult, a melynek célja volt Karthágót a háborúra előkészíteni.

Hamilkar Barkas Hispánia meghódításában a veszteségekért kárpótlást keres. Lakóiból harcedzett sereget, ezüstbányáiból pénzt teremt. A rómaiak a hódítás jelentőségét nem fogják fel. Utóbb még is Hasdruballal, Hamilkar vejével oly tartalmú szerződést kötnek, hogy a púnok az Ébrot nem lépik át s Saguntumot nem támadják meg.

A második pún háború (218—202.).

A háború első két éve. Hasdrubal meggyilkoltatása után a karthagói csapatok vezérletét Hispániában Hamilkar Barkas fia, a 29 éves Hannibal vette át. A legnagyobb hadvezéri tehetség mellett a legnagyobb államférfiul tulajdonságok egyesültek benne. Az ó-kor egyik legkiválóbb embere. Hogy a

háborút kikerülbetlenné tegye, Saguntumot feldúlta.

59 ezer főnyi seregét és 37 elefántját a P y r e n a e - ken, a Rhodanuson s az Alpokon át Itáliába vezette. Kijátszotta ezzel a rómaiak tervét, kik karthagoi területen akarták a háborút megkezdeni. S bár serege a fárasztó útban felényire olvadt le, Vercellaenéla Cn. S c i p i o t ó l vezetett északi sereget verte le. a T r e b i a folyónál pedig a délit tette tönkre (218).

Hasonló fényes eredménnyel kezdette meg a következő évet. C. Flaminius seregét törbe csalta sa trasimenusi tó mellett felkonczolta (217).

Azután Közép- majd Dél-Itáliára vetette magát, hogy Róma szövetségeseit elpártolásra bírja. De Qu. Fabius Maximus dictator huza-vona taktikájával nem ad neki alkalmat a győzelemre (cunctator).

A cannaei csata s következményei. A 216. évben a néppárt szájas vezére C. Terentius Varró, mint vezérlő consul csak az alkalmat várja, hogy 86.000-nyi serege élén a harcot Hannibállal felvehesse. A Cannae mellett fekvő síkon megjön az alkalom. De Hannibal oly fényes győzelmet arat, hogy 70.000 római, köztük A e m i l i u s P a u l l u s consul, számtalan senator és lovag borították a csatateret.

A következmények közel juttatták Hannibal tervét a megérleléshez: hogy Rómát végleg elbuktassa. Dél-Itália. Syrakusai elpártoltak, V. Fülöp, makedón király Karthágóval szövetkezik. Karthágó Hannibal erélyes támogatására határozza el magát. Hasdrubal. Hannibal öcscse Hispániából nagy sereggel bátyja segítségére készül.

A római senatus a veszélyek közepette mutatta magát legnagyobbnak. A megmenekült Varrót üdvözli, hogy nem esett kétségbe a köztársaság jövője felett. Megfeszített erővel légiót légió után szerel fel. V. Fülöp ellen a görögöket uszítja, az nem is tud segítséget hozni. Syrakusai (Archimedes) s Capua egymásután buknak el (212). Nem menti meg Capuát Hannibálnak Róma kapui előtt való megjelenése sem.

Hannibálnak csak az a reménye marad meg, hogy öcscse segítséget hoz. S csakugyan Hasdrubal 70.000 főnyi sereggel Itáliában terem De nem egyesülhetett Hannibállal, mert az egyesülés helvét meghatározó levele Claudius Nero kezébe

került. Nero merész terve azután a Metaurus folyónál a pún sereg megsemmisítését s Hasdrubal halálát okozta (207). Ennek daczára Hannibál még 207. éveken át fentartja magát Dél-Itáliában.

A zamai ütközet. 210-ben Hispániában a fiatal Cornelius Scipio veszi fel a punokkal a harczot. Győzelmeit Új-Karthagó elfoglalásával kezdi. Hasdrubal távozta után pedig egész Hispániát elfoglalja. Azután a merész lépésre határozza magát, hogy Afrikába kel át. Itt annyira szorongatja Karthágót, hogy ez kénytelen Hannibált haza hívni. A két nagy ember találkozása azonban nem hozta meg a kibékülést.

Hannibálnak szedett-vedett seregével harczba kell bocsátkoznia. De nagy eszével sem tudja győzelemre vezetni seregét, Zámánál csatát veszít (202).

A győztes Scipio diktálja a békét. Karthágót 10 kivételével hajói kiadására kényszeríti, a melyeket Róma eléget. 50 éven át évente 200 talentumot fizet. Afrikán kívül fekvő birtokait, Hispániát is elveszíti. Róma engedélye nélkül nem viselhet háborút.

Scipio Africanus melléknevet nyer, s még soha nem látott fényvel tartja meg diadalmenetét. De a fénynek nem hiányzik árnyoldala sem. Itália elpusztulása s az erkölcsi élet hanyatlása volt a győzelem ára.

Legnagyobb eredmény: Róma a Földközi tenger nyugati részének a birtokába jut. A világhatalom kialakításában mi sem gátolja.

1. A Földközi-tenger keleti medenczéjének a megszerzése.

A második makedón háború. (200—197). V. Fülöp makedón király a második pún háború folyamán Hannibállal szövetkezik, de akkor Róma és Fülöp közt ütközetre nem kerül a dolog. Ez az első makedón háború (215—205).

A második makedón háborúra okot ad, hogy Fülöp és HI. Antiochos Syria királya Egyptom ázsiai birtokainak elfoglalására szövetkeznek, továbbá, hogy Pergamon és Rhodos elnyomására törek. Attalus Pergamen királya, Rhodos és Athén Rómát hívják Fülöp ellen segítségül. Róma elküldi légióit. Kisebb jelentőségű csatározások után T. Quinctius Flaminius consul veszi át a római seregek vezérletét s Kynoskephala-i-nál

döntő győzelmet arat (197). Fülöp lemond Makedónján kívül fekvő birtokairól. Róma engedélye nélkül nem háborúskodik. 1000 talentum hadisarcot fizet.

A következő évben Flaminius az isthmosi játékon a senatus nevében minden görög államot szabadnak és függetlennek nyilvánít.

A syr háború (192—190). III. Antiochos helyreállítja a Seleukidák nagy birodalmát. Róma nem törődik vele, míg Antiochos Ázsiában terjeszkedik, de midőn a kis-ázsiai görög városokat igázza le s Thrákiába tör át, megkezdí a háborút. Róma haragját fokozza még az a körülmény, hogy Hannibált is pártfogásába vette. Hannibal ugyanis midőn Karthágót újból virágzó állapotba hozta s ott demokratikus kormányt szervezett, felkeltette Róma féltékenységét. Az oligarcha párt akkor hajlandó lévén kiadására, keletre menekült.

Antiochos kezdette meg a hadakozást Görögországban. De itt csalódás érte, mert a görögök alig segítették, Fülöp pedig egyáltalán nem. így azután Acilius Glabrio consul Thermopylai-191. nál leverte (191). Nem sokkal később csatát veszít a syr flotta is. A rómaiak erre magában Ázsiában támadják meg Antiochost. Lucius Scipio főparancsnok Scipio Africanus segítségével, ki legátusként kísérte fivérét, megnyeri a magnesiaí ütközetet (190) s békére kényszeríti Antiochost.

Antiochos lemond a Tauruson s a Halys folyón túl fekvő birtokairól. 15 ezer talentumot fizet. Hajóit 10 kivételével és elefántjait kiadja. Engedély nélkül nem hadakozik.

Az Antiochostól elfoglalt földeket Pergamen és Rhodos kapják hűségük fejében. Lucius Scipio Asiaticus melléknevet és triumphust kap. Hannibal Prusias bithyniai királyhoz menekül, a hol mérget 183. iszik (183). Ugyanez évben halt meg önkéntes száműzetésben Scipio Africanus.

A harmadik makedón háború (171—168). Fülöp a rómaiak ellen titokban boszúhadjáratra készült, de a halál terve keresztülvitelében meggátolta. Fia Perseus, mint atyja tervének az örököse, kezdi meg a hadakozást Róma ellen. Róma mindaddig semmire sem megy ellene, míg Aemilius Paulus nem áll a sereg élére. Ez Pydnánál feles. győzi (168), maga Perseus is fogságba esik.

Itt kezdődik Róma világhuralma.

Makedónját 4, Illyriát 3 különálló részre osztják

s eltiltják az egymással való érintkezést. Görögországból 1000 kezest Rómába hurczolnak. Pergamen és Rhodos mit sem kapnak, sőt szövetségesekből nem sokára alattvalók lesznek.

5. *A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése.*

Róma a leigázott országoknak Rómához való viszonyát még nem rendezte. Függetlenek azok ugyan tőle, de nincs kizárva, hogy valamelyik közülök hatalomhoz jut s bajt szerez Rómának. Azt a véleményt fogadják tehát el, hogy valamennyi provinciává alakíttassák.

A harmadik pun háború (149—146). „Karthágó már-már kiheverte a rája mért csapást. Újból gazdagodott. Rómával azonban került az összeütközést. De Róma ürügyül használja a háborúra, midőn Karthágó Massinissa numidiai királyon fegyverrel vesz magának elégtételt. A békepárt Rómának ezután is kielégíti minden kívánságát, csak midőn a város lerombolását s a lakosságnak a partokról való-elköltözését kívánja, Róma, határozza el magát a legvégső küzdelemre. Évekig teszi próbára Róma erejét, míg nem a római nép türelmét vesztve

Cornelius Scipio Aemilianust állítja a sereg élére. Ez helyreállítja a hadseregben a fegyelmet s a kiéhezettett várost 5 napi utczeni harezban elfoglalja (146). 17 napig tartó tűz pusztította el a 146. régi műveltség utolsó fészket. A város területe Africa néven provincia lesz. A győztes vezér, mint Scipio Africanus Minor tartja diadalmenetét.

Ugyancsak 146-ban Cornelius Metellus Andriscos leverése után Makedoniát saját nevéen, Lucius Mummius pedig Korinthos feladulása után Görögországot Achaja néven teszi provinciává.

Nagyobb munkát ad a hispániai lázadás leverése. A hős Viriathus csak az árulás veszti el (139), Numantia elfoglalására pedig nem kisebb embert mint Scipio Africanus Minort kell küldeni (133). Hispánia végleges lecsendesítése így is WS. csak Auguszthus korában következik be.

Az Attalidák kihalta után Pergamont Asia néven szintén a provinciák közé sorolják.

121-től kezdve pedig Gallia Narbonensis néven Gallia déli részét hasonlóképen mint provinciát kormányozzák.

6. A keleti hódítások visszahatása Rómára.

Róma nagy világ-birodalmában a Földközi-tengert szegélyző országok provinciák gyanánt sorakoznak vagy legalább, mint Numidia s Egyiptom tőle függenek. Rómát központi fekvése, a senatus bölcs kormányzása, a polgárok törvénytisztelete, kötelesség és hazaszeretete s a légiók szervezete segítették a világuralomhoz. De az életmód egyszerűsége s a tisztza erkölcsök Kelet meghódításával megszűntek.

A görög műkincsekkel utat talál Rómába a görög szellem. Ez a vallás-, a tudomány-, művészet- s az életmódban a pún háborúk kora óta mind nagyobb s nagyobb hódítást visz végbe. Az előkelő családok hívei az új iránynak, bár akad olyan, ki az átalakulásnak útját iparkodik állani (Cato). Kárára az van a köztársaságnak, hogy a szép és jóval a selejttest, sőt a rosszat is átveszik. Keletnek vallási kultuszai mellett Keletnek a kicsapongásai s kéjelgő szertartásai sem kerülnek el Rómát.

A nagy hódításoknak s a hódításokkal együttjáró átalakulásoknak történetírója Polybios. Achai kezesként került Rómába, a Scipiók révén sikerült bejutni az előkelő körökbe. Idegen létére teljes objektivitással vizsgálja az események rugóit. Nem minden keserűség nélkül látja, hogy a világuralomra Róma hivatott. Földiét azzal iparkodik kibékíteni, hogy a római kard a görög műveltséget terjeszti, tehát részük van az uralomban. A világ-polgáriás irány, mely művében kifejezésre jut, utóbb Rómában követőkre talál.

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom megalapítása (133—31 Kr. e.).

1. A római állam belső bajai.

A hódítások nyomán Rómába tóduló kincsek nem csak az erkölcsöket rontották meg, de megbontották a társadalmi egyenlőséget is. Úgy hogy a rendkívüli gazdag s befolyásos polgárok néhány ezre mellett életét csak napról napra tengető koldusok százezreit találjuk.

Az *optimates* vagy *η ο β ι λ ι τ α s* alkotta a hivatal-aristokrátiát. Patrícusok s azon plebeius családok tartoztak ez osztályba, a kiket valamely curulisi hivatalt viselt ősiük megnesi-

tett. Kizárólagos joguknak tartották, hogy a curulisi hivatalokat viselhessék. Nem tekintettek tehetőséget, mindenkit, ha nem tartozóit közéjük (homo novus), távortartani törekedtek. S minthogy az aedilitas nyitotta meg a curulisi hivatalok sorát, szegény ember nem is vállalkozhatott rá, mert az aedil saját zsebéből fedezte a nyilvános játékok költségeit.

A lovagok képezték a pénzaristokrátiát. Róma leggazdagabb polgárai tartoztak ide, a kik mint bankárok a közjövedelmek bérbevevésével (publicani), közmunkák, szállítások felvállalásával s uzsoráskodással szaporították vagyonukat. 129 óta (ordo equester) megkülönböztető ruhát viseltek.

A tönkrement kisbirtokosok s kisiparosok alkották a proletárok osztályát. A kisbirtokosokat tönkre tette a folytonos háború s a gazdagoktól folytatott latifundia-gazdálkodás. A kisiparost tönkretette a gyárilag űzött nagyipar. A latifundiumokban s a nagyiparban is a gazdagok rabszolgákkal dolgoztattak. A földnek s az iparnak ilyenképen előállított olcsó terményeivel a versenyt a kisbirtokos és kisiparos ki nem állhatta, tehát elpusztult. A vagyontalanok mind nagyobb száma tolt Rómába, hogy ott megélhetést és mulatságot találjon (panem et circenses). Polgári joga lévén, befolyt a világkormányzatra. de úgy a mint elartói s megvesztegetői az optimatesek akarták.

A viszonyok olyanok Rómában, hogy a társadalmi forradalom, a forradalmak legveszedelmesebbike elkerülhetetlen.

A provinciák állapotai javultak a római uralom idejében annyiban legalább, hogy békét élveztek. Gazdasági tekintetben azonban kihasználják azokat az adóbérlő lovagok, kik minél többet akarnak nyerni, továbbá a kormányzó proconsulok vagy propraelorok. kik adósságaik kifizetésére s fényes életmódjuk folytatására egy év alatt egyaránt eleget akarnak harácsolni. A zsarolás miatt be lehetett ugyan a kormányzókat perelni, de a senatus kebeléből kiküldött hasonorsú bíróság nagyon simán intézte el az ügyeket.

2. A Gracchusok javítási kísérlete.

Önzetlen hazafiak már régebben látták, hogy a felsorolt bajok a fényes római közügynek kárára lesznek. Az első, ki javítani akar Tib. S e m p r o-

nius Gracchus. 133-ban. mint tribunus a Licinius féle lex agraria felújításával akarja a népet a munkához visszavezetni. Az optimatáktól elvett közlegelőkből ugyanis méltányos bérösszegért 30—30 holdnyi részleteket akar a nép közt kiosztatni. Törvénynyé javaslatát csak úgy teheti, hogy Octavius tribuntársát a törvény ellenére letéteti. A következő évre pedig magát ugyancsak törvénytelenül újból tribunussá készül választatni, de a dühös optimaták a választási zavarokban 300 hívével egyetemben megölik.

A lex agrariát felújítja a tribunná választott 123-Caius Gracchus (123). Hogy beruházásra is teljék az új földbirtokosoknak, szétosztatja a nép között az Attalidák kincseit Gabonakiosztással s gyarmatok alapításával pedig még emeli népszerűségét. A lovagokat a lex iudiciari a-val nyeri meg, t. i. hogy zsarolási perekben a bíraskodás őket illeti. S nehogy bátyja sorsára jusson, törvénynyé téteti, hogy ugyanaz a személy egymásután többször is megválasztható tribunussá. A következő évben csakugyan újból megválasztották. így a tribunság folytonos megújításával valószínűleg a monarchia megalapítását célozta. De ártott népszerűségének, midőn a szövetségesek számára is kívánta a polgárjogot. Az ellene forduló áramlatot felhasználja a senatus, eltávolítja Rómából (Junonia) s távollétében javaslatait tullicizáltatja. A senátus célzott ért, C. Gracchus az új választáson elbukott. Midőn látta, hogy ellenségei boszúját el nem kerülheti, szolgájával leszuratta magát. 3000 hívét az optimaták konczolják fel.

Az állam vezetése az optimata senatus kezében maradt, de a nép párttá szervezkedve a legnagyobb elkeseredéssel áll vele szemben, készen, hogy a reformok megghiúsításáért boszút álljon.

3. Háború Jugurthával (112—106).

Az optimata-uralom becstelenségét felszínre hozta a Jugurtha ellen indított háború.

Numidiát Massinissa fia: Micipsa 2 fia, Hiemsal s Adherbal s unokája Jugurtha közt osztotta fel. Jugurtha Hiemsalt megölette, Adherbalt pedig Rómába készítette futni. A senatustól küldött bizottságot megvesztegette s attól Numidia termékenyebb felét nyerte. Adherbálnak azért nem hagy békét, hanem azt C i r t a városában ostrom

alá veszi s az újabb bizottság fenyegetése daczára is a város elfoglalása után sok benszülött s itáliai polgárral egyetemben megöleti. Ennyi gazság lát-tára Memmius tribunus megizenteti a háborút.

Jugurtha a megvesztegetett consultól békét nyer. Erre Memmius Jugurthát Rómába idézteti, de ott kihallgatását a bűnös optimaták meggátolják. Ez Jugurtha merészségét annyira fokozza, hogy rokonát Massivát Róma nyílt utczáin öleli meg. Kitudasítják s másodsor indul meg a háború, de oly szerencsétlenül, hogy az optimata consul seregestül iugum alá jut. Ekkor állították a derék optimata Metellust a sereg élére. M e t e 11 u s a háborút többszörös győzelem után már befejezni készül, midőn az arpinumi parasztfiúból lett legátusát, M a r i u s t választotta meg a nép consulnak (107). Marius Jugurthát kettős győzelemben leveri, 107. quaestora Sulla pedig kézrekeríti. A numidiai győzelmek ily formán Metellus rovására Marius homloka köré fonnak babért. Jugurtha Rómában éhalállal múlt ki.

4. Kimber-teuton háború (113—101).

A kimberek (az első nép, mely a germánok közül a történelemben megjelenik) Eszak-Európából (Jutland és Schlezvig) jöve jelennek meg az Alpok vidékén. Noreia táján megverik (113) Papír iu síig. Carbo consul seregét, de nem a nyitva álló Itáliába, hanem Galliába törnek be. Négy consuli sereget tesznek ott tönkre. A rémület oly nagy Rómában. hogy Mariust a törvény ellenére négyszer választják meg egymásután consulnak.

Marius azalatt míg a kimberek Hispániában fordulnak meg, szervezi a sereget. A kimberek Galliába visszatérve a kóborló s rokon teutonokkal erősbödnek meg, de különböző úton törekszenek Itáliába. Marius a tengerparton haladó teutonokat Aquae Sextia e-nél (102), a Brenner szoroson 102. betörő kimbereket pedig V e r c e l l a e-nél (101) 101. konczolta fel. Rómában a város harmadik alapítójaként üdvözölték.

5. Marius. Az optimaták újabb győzelme.

A. győztesen hazatérő Mariusban a néppárt új vezérre talált. Bár Marius jobb szeretett volna az optimatákhoz csatlakozni, de ezek a csiszolatlan „új embert“ lenézték. Ennek daczára Marius a 100.

évben 6-od ízben kérte a consulságot. A hadseregre nem mert támaszkodni, pedig az a tőle nyert új szervezetben már könnyen az egyeduralomra vezető eszköz lehetett. A néppárt forradalmi elemeivel (Servilius Glaucia, Appuleius Saturnius) szövetezik tehát s nyeri el a consulságot. A népet gabonakiosztással s új gyarmatok alapításával iparkodnak lekötelezni. Marius veteránjait pedig földek kiosztásával akarják a hűségben megtartani.

Marius azonban ügyetlen a politikában.

Az optimaták cselvetéseire erőszakoskodó szövetségéstársait cserben hagyja, sőt maga segít azokat levérni. Azért mégsem nyerte el 7 edszer a consulságot, ellenkezőleg a népnél is elrontotta a dolgát. Mindenkitől elhagyatva egyidőre Ázsiába távozott. A nobilitas ismét hatalomhoz jutott.

6. A szövetségesek háborúja (90—89).

Az optimaták gögjükben nem veszik komolyan a nép részéről fenyegető veszélyt. Azért az ellentétek kiegyenlítése nem sikerült a nemes származású s gondolkodású Livius Drususnak sem. A népgyűléstől elfogadott javaslatait, hogy zsarolási perekben megint a senatus Ítéljen, de száma a lovagokból 300-al szaporíttassék, s hogy a népen új 91. földkiosztással segítsenek, a senatus felfüggeszti. Midőn pedig a szövetségeseknek a római jog megadását javasolja, orozva meggyilkolják. Az aristokraták ezen szűkkeblűsége fegyvert ad a szövetségesek kezébe. Rómától elszakadnak s Itália néven szövetséges köztársaságot alkotnak C o r f i n u m fővárossal. A kormányzást az 500 tagból álló tanács, a 2 consul s a 2 praetor kezébe teszik le. Pénzt veretnek, a melyen az itáliai bika felökleli a capitoliumi farkast.

A római pártok azonban, mint mindig veszély idején, most is egyesülnek a közös ellenség ellen. Marius északon, Sulla délen győzedelmeskedik. De a senatus jónak látta a hűségben maradt szövetségeseknek már a háború folyamán megadni a polgárjogot, a többinek pedig megadni Ígérete, ha 2 év leforgása alatt érte folyamodnak. Róma ezzel Itáliának nem ura, hanem fővárosa lett.

7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború.

Mithridates Pontos fél görög műveltségű királya Kis-Azsiában erős államot alkotott. Meg-

támadja a Róma védnöksége alatt álló államokat s római segítség daczára legyőzi. A kis-ázsiai görögök szabadítóként fogadják s Ephesosból kiadott parancsára egy nap alatt 86 ezer itáliait gyilkolnak le. Megszállja Thrákiát s Makedónját, elfoglalja Athénét (88).'

A versengés Marius és Sulla közt. A Mithridates elleni háború fő vezérleté vei a senatus a 88. év consulát L. Cornelius Sullát, a gazdag oplimatát bízta meg. A nép Sullát leteszi s Marius t teszi helyébe. Sulla azonban a zsákmányt féltő katonáit Róma ellen vezeti, azt beveszi, a néppárt fejeit számúzi s 12 polgárt a provocatio jog ellenére kivégeztet. Marius csak hosszas kalandok után jut Afrikába. Sulla e közben, hogy az optimaták uralmát biztosítsa, helyreállítja a centuriai gyűlések régi szavazásmódját s a senatus jogát, hogy a gyűlés elé terjesztett törvényjavaslatokat jóváhagyja. S miután a következő év consulait megválasztatta, mint proconsul keletre indult (87). 8İ.

Sulla távozta után L. Cornelius C i η n a consul a népet jogaiba készül visszahelyezni, de consul-társa Gn. Octavius az optimaták segítségével ' kiűzi a városból. Cinna egyesül Mariussal s fegyveresei élén tér vissza Rómába. Marius parancsára ő napig gyilkolják az optimatákat. 86-ban se. azután Marius 7-ed Ízben lesz consul, de már 17 nap múlva meghal. Cinna most mint dictator kormányoz tovább, Valerius Flaccust pedig Mithridates és Sulla ellen küldötte. Maga csak akkor fegyverkezett, midőn a győztes Sulla visszatérőben volt, de katonái Anconában meggyilkolták (84).

Az 1 mithridatesi háború (87—84). Sulla keleten Athént hosszú ostrom után elfoglalta s kifosztotta. Az ázsiai seregeken Chaironeiánál (86), majd Orchomenosnál (81) vett fényes győzelmet. Közben Flaccus Mithridatest Ázsiában gyengítette. Midőn Sulla is átevezett Ázsiába. Mithridates D a r-danosban személyesen találkozik Sullával stőle mint tekintélyesebbtől kér békét (84i. Lemond min-84. den hódításáról, 80 hajót kiad s 2000 talentumot fizet.

Flaccus meggyilkoltatása után serege Sullához pártol, a ki most 40 ezer megbízható katonával indul vissza Itáliába.

Az első polgárháború: Sulla dictaturája. A Brundisiumban partra szálló Sullához a néppártból is csatlakozik egy csapat Pompeius ve-

zetése alatt. Rómát minden nagyobb ellenállás nélkül beveszi. A Praenestebe zárkózott fiatal Marins megsegítésére a samnitok Róma ellen mennek, de Sulla a c o l l i n i kapunál levágja őket. Praeneste kaput nyit, Marius öngyilkos lesz. Sulla a dictatori méltóságot veszi fel (82). Megkezdődik a visszatérés. Boszujának egészében mintegy 100 ezer ember esik áldozatul Itáliában. Rómában a proscription 6 hónapig tart. A proscribáltaknak még utódaikat is eltiltotta a hivatalviseléstől.

Az arisztokrata uralom biztosítására a következő törvényeket hozza. A senatorok száma 300 taggal növekszik, méltóságuk örökös, a censorra tehát szükség nincs. A senatus előlegesen megvitatta a törvényjavaslatokat. Törvényt hoznak a c. centuriaták, de nem a tributák. A tribunusok vétője csak polgári ügyekben érvényes. A tribunatus viselése minden más hivatalkereséstől eltilt. E határozataival a népet 400 év előtti állapotába vetette vissza.

A dictaturát 79-ben önként letette s a magánéletbe vonult vissza. Jól jellemzi maga készítette sírfelirata: „Senki sem tett több jót barátainak, több rosszat ellenségeinek.“

8. Az *optimata* uralom tehetetlensége. Pompeius fénykora.

Az új alkotmányt tekintélyével egyedül Sulla volt képes fenntartani. Halálával (78) bomlásnak indul az. Hamar kitűnik, hogy az *optimata* senatus sem a vagyon, sem a személy-biztonságról nem tud gondoskodni.

A Marius-párt Hispániában erős állást foglalt el S e r t o r i u s vezérlete alatt. Sereget sereg után tesz tönkre az ügyes vezér (79—72), Pompeiust is csak az árulás, Sertorius meggyilkolása segíti a győzelemhez.

Ugyanez időben (73—71) a fellázadt gladiátorok s rabszolgák 4 római segeget semmisítenek meg, mígnem Crassus szétszórja őket. Északra menekült csapataikat pedig a hazatérő Pompeius semmisíti meg.

70-ben Pompeius és Crassus együtt viselik a consuli méltóságot. Pompeius, hogy a népet megnyerje, a tribunoknak s a tribusi gyűléseknek régi jogait állítja vissza, betölteti továbbá a censori méltóságot.

Pompeiust népszerűsége új dicsőséghez juttatja. A nép rábízta a kalózok elleni háborút s az új mithridatesi háború befejezését.

A kalózok a Földközi tengeren annyira elszaporodtak, hogy nem csak a tengeren való hajózást tették lehetetlenné, hanem egész tartományokat megtámadtak s kiraboltak. Pompeius megbízatásának fényesen megfelelt: 90 nap alatt kiirtotta a kalózokat (67). 67.

Mithridates még Sulla életében felhasználja a római zavarokat, de ez a második mithridatesi háború (83—81) Sulla fenyegetésére, nagyobb nehézség nélkül véget ér. Veszedelmesebb a harmadik háború (74—64), melyet Mithridates veje Tigranes örmény királynak a segítségével ví. Lucullus a római consul ugyan 8 évig tartó harcban leverte mind a két királyt (Kysikos. Kabira, Tigranocerta), de még mielőtt a végső csapást megadhatta volna, lázadó serege visszatérésre kényszerítette. Pompeius, az új fővezér (66) Mithridatest már 66. országainak a birtokában találja, de a L y k o s-nál . nyert győzelem után elűzi s a menekülőt a Kaukázusig követi. A holtak hitt Mithridates még egyszer sereggel tért ugyan vissza, de saját fiának Pharnacesnak lázadása a halálba kergette.

Pompeius most kelet rendezéséhez fog. A senatus barátai közt királyságokat oszt ki (Galatia, Kappadocia, Palaestina), Pontus egy részét, Syriát s Ciliciát pedig provinciáknak rendezi be. Öt évi ázsiai tartózkodás után sereg nélkül tért vissza Rómába (61). 6i.

9. Catilina-féle összeesküvés.

Rómában nagy azoknak a száma, kik azon mesterkednek, hogy valami zavart idézzenek elő s akkor elégtételt ki kapzsiságukat. Tönkre ment optimáták s Bullának eladósodóit veteránjai tartoznak leginkább e csoportba. Fejők L. Sergius Catilina a nagyeszű, a nagy emberismerettel rendelkező, de romlott jellemű senator. Miután nem sikerült neki Rómát felgyújtatnia s adósait lemészárolni, a consulatust kereste. M. Tullius Ciceróval szemben azonban elbukott. Cicerót beszélési ügyessége s a köztársasághoz való ragaszkodása emelte a consulságra (63). Mint consulnak is a köztársaság megmentése lebegett szemei előtt. Catilinát szemmel tartatja s újból elbuktatja a választáson. Midőn

Catilina ezért meggyilkoltatni akarja, a senatusban tartott beszédével a városból kiűzi. A városban rekedt czinkostársait a bizonyítékok alapján kivégezteti. Catilinát híveivel egyetemben az ellene külc2. döött sereg Pistoriánál konczolta fel (62). Cicero a haza atyja nevet kapta.

10. Az első triumvirátus.

Pompeius a Catilina-félé összeesküvés elnyomása után tért vissza. Rettegtek tőle mindaddig, míg a sereget el nem bocsátotta. A sereg elbocsátása után a senatus útját állotta consullá választásának, ázsiai intézkedéseit nem hagyta jóvá, veteránjai közt a megígért földet nem osztotta ki. Ekkor a nagyeszű s a rendkívüli akaraterejű Caesar rávette a dúsgazdag Crassust s Pompeiust, hogy kölcsönös támogatás céljából szövetséget kössenek (60). Ezt a szövetséget nevezték gúnyból triumvirátus-nak. A gúnyolódások hamar elhallgattak, mert akaratuk nélkül ezentúl mi sem történhetett Rómában.

A triumvirátusból legközelebb hasznot húzott Caesar, kit a következő (59) évre a tehetetlen optimata Bibulussal consulnak választottak (Julio et Caesaré consulibus). Mint consul megnyerte a népet, lovagokat s provinciákat egyaránt. Pompeius keleti intézkedéseit helybenhagyatta, veteránjai között földet osztatott ki. A senatus ellenzésére egy mezőgazdasági törvényt fogadtat el. Az ázsiai bérlőknek elengedteteti a bérlet '3-adát. A tartományok védelmére szintén hozott törvényeket. Consulsága letelte után a nép Gallia Cisalpinát és Illyricumot adja neki 5 évre 3 légióval. A senatus pedig a kibékülés jeléül Gallia Narbonensist még egy légióval.

Mielőtt a tartományokba eltávozott volna, hogy a szigorú köztársasági érzelműek se akadékoskodjanak Rómában: Cicerót száműzetti, mert a provocatio jog ellenére polgárokat végzett ki, Catót elküldeti, hogy Cyprust tartománynyá alakítsa.

Caesar előtt szabadon állott az út, hogy népszerűségét hadi dicsőséggel tetézzé.

11. Caesar meghódítja Galliát (53—51).

Galliában a kelták laktak, törzsekre oszoltan. Erejüket gyengítette a törzseknek egymás ellen folytatott harcza. Vezetőik a pompakedvelő nemesek, tanítóik s költőik a papok (druidák) voltak. Falvak-

ban, városokban éltek, némi műveltség sem hiányzott náluk. Az állattenyésztés mellett a földművelés, bányászat s kereskedelem sem ismeretlen előttük.

Midőn Caesar proconsuli hivatalát elfoglalta a h elvétek készültek Galliában új hazát keresni, de Caesar Bibracte mellett megverte s elhagyott hazájokba szorította vissza őket. Hasonlóképen a Vesontio táján vívott győzelem után Ariovistot germánjaival a Rajnán úzi át (5S). Azután, hogy ss. a római birodalmat ilyen meglepetésektől biztosítsa, Gallia meghódításához fog. 8 évi harcz után elfoglalja az egész országot. 2 ízben átkel a Rajnán s megfélemlíti a szabad germánokat, biitanniai kettős hadjáratával meg a szigeti kelták segélyhozatalának állja útját. A meg nem tört gallok azonban Caesar minden távollétét felkelésre használják fel. Legveszedelmesebb volt a Vercingetorix-tól támasztott. Ezt Caesar a legnagyobb erőfeszítéssel 52-ben 52. veri le, az egész tartomány teljes lecsendesítése pedig csak 51-ben következik be. Caesar szétosztott 10 légiójával féken tartja, szelídségével megnyeri a gallokat.

Gallia rohamosan a művelt tartományok sorába lép. Védőbástya lesz a barbárok ellenében, a gyarmatosításra pedig gazdag földjével alkalmas terület. Caesar a hadi dicsőségen kívül megbízható katonákat nyert az egyeduralom megalapítására.

12. A triumvirátus felbomlása.

Caesar távollétében Rómában a zavar egyre növekedik. Pompeius s Crassus maguk is versengenek egymással. így történik azután, hogy a triumvirek pártja csökken, a senatusé növekszik. A senatus bátorságában annyira megy, hogy visszahívja Cicerót. Az eseményeket figyelemmel kísérő Caesar erre L u c a-ban találkozik triumvirtársaival, a hol pártfelek is megjelentek (200 senator) (56).

A lucai találkozás értelmében a következő évben Pompeius és Crassus consulok lesznek, consulságuk letelte után Pompeius Hispániát, Crassus Syriát kapja 5 évre. Caesar tartományait szintén megtarlja újabb 5 éven át.

Crassus elmegy Syriába, de a parthusok k a l vívott háborúban életét veszti (53, Carrhae). Crassus halála s hogy Pompeius Rómában maradt, a Caesar s Pompeius egyetértésének hamar bekövetkező végét jelentette. A torlódó események siet-

telik azt. Pompeius neje Julia, ki Caesar leánya volt, ez időben meghalt. Pompeius Caesar akarata ellen nőszül. Pompeius hive Milo, meggyilkolja C l o d i u s t, Caesar hívét. A senatus a támadt zavar lecsendesítésére Pompeiust egyedüli c o n s ú t - nak nevezi ki. S míg Pompeiusnak Hispániát továbbí 5 évre megszavazza, Caesartól azt követeli, hogy légióit 49 márciusáig bocsássa el. Ezzel világosan kijelentette a senatus, hogy Caesar hatalmával szemben Pompeius kardjára támaszkodik. Caesar' belátta, hogy alkudozásokkal már most mire sem mehet, tartománya határát, a Rubicon! fegy- 4». veres csapatokkal lépte át (49 jan.). Ezzel közte és Pompeius közt kitört a harcz a főuralomért.

13. A második polgárháború.

Caesart Pompeius s a senatus feltartóztatni nem tudták. Pártfeleikkel egyetemben még az államkincs- tárt is hátrahagyva a Balkán félszigetre eveznek át. Közben Caesar 60 nap alatt Rómát és Itáliát fog- lalta el, de bántani nem bántott senkit, ezzel meg- nyerte ellenségei jóindulatát is. Hispániában 11 e r - dánál feloszlatja Pompeius légióit s visszajövet 49. elfoglalja Massiliát. A 49. év eredménye tehát Nyugat meghódolása. Rómában az alatt d i c t a - tom a k kiáltják ki, de 11 nap múlva leteszi s a következő évre c o s u l l á választatja meg magát.

A keleten szervezkedő Pompeius pártbeliek nem kis gondot adnak Caesarnak. Felényi seregével Thessaliába hátrál előlük, ahol az őt követő Pompeiust 48. Pharsalusnál túlereje daczára legyőzte (48). Pompeius Caesartól követve Egyiptomba menekül. Az egyiptomiakba vetett bizalmát azonban életével fizeti meg. A partra szálló Caesarnak egykori baj- társa fejével vélnek a kiskorú IX. Ptolomaios mi- niszterei kedveskedni. Utóbb pedig, midőn Caesar Egyiptomot a kiskorú király és Kleopatra között fel- osztotta, Caesart a királyi várban ostrom alá veszik. Ázsiai segédsereg mentette fel az ostrom alól. (Alexandriai hadjárat). Egyiptomból Phar- naces, Mithridates fia ellen vonul. A zavarosban 41. halászni akaró királyt 5 nap alatt leverte (47, veni, vici).

A pharsalusi csatából menekültek Afrikában gyülekeztek s J u b a numidiai királylyal léptek szö- vetségre. De a Caesar lángeszével vezetett kisebb 46. sereg ismét győz Thapsusnál felettök (46). A

szigorú erkölcsű Cato Uticában öngyilkos lesz. A következő évben Pompeius fiai Hispániában még egyszer felveszik a harcot Caesarral. Mun dān á l csak saját élete kockáztatásával tudja Caesar diadalra vezetni légióit (45). Caesar katonái elkese- 45. redősökben csak nem az egész ellenséget kiirtották.

Nincs többé senki, ki hatalmával daczolni merne. A világ uraként tér vissza Rómába.

14. C. Julius Caesar monarchiája s halála.

A Hispániából visszatérő Caesart valósággal istenként fogadják. Minden kitüntetéssel elhalmozzák. a mit csak a hízeltés kigondolni képes. Már hadjáratai közben s most újból a legfőbb méltóságokkal ruházzák fel. Mint élethossziglani dictator s több ízben consul a végrehajtó hatalmat gyakorolta s rendelkezett a kincstárral. Mint imperator a seregnek volt ura. Mint pontifex maximus a vallási ügyeket irányította. Mint censor korlátozta a fényűzést, javította az erkölcsöket. Mint a senatus elnöke a senatus határozatait, mint tribunus a comitiák 'végzéseit befolyásolta. A senatust felemelte ugyan 900 tagra, de ez tanácsadó testületnél nem volt egyéb. A legfőbb igazságszolgáltatást természetesen I szintén a főhatalom gyakorolta.

Caesar ezek szerint valóságos monarchája volt a nagy római birodalomnak, ki hatalmát nem a párturalom fenttartására, hanem az egész birodalom javára használta. Nincs a világtörténelemnek alakja, ki céltudatosabban törekedett volna embertársai boldogítására. Az összes törvények összegyűjtésével rendezni akarta a jogszolgáltatást. Róma proletárjainak helyzetén nagyfokú (80 ezer ember) gyarmatosítással segített. El akarta oszlatni a különbséget Itália s a provinciák lakói között. Az adók behajtását fizetett hivatalnokokra bízta. Bőkezű volt az itáliai, latin, sőt a római jog osztogatásában. Kormányzásának rövid ideje alatt megjavította a naptárt (calendarium Julianum), Rómát monumentális alkotásokkal díszítette, helyrehozta a köztársasági kormány hibáit: Karthágót s Korinthust felépíttette. A parthus háború s egyéb nagyfontosságú tervek foglalkoztatták, midőn a halál elérte.

A köztársaság hívei (Dec. és M. Jun. Brutus, Cassius) a köztársaságot vélték megmenteni, midőn a világ legnagyobb szellemét 44. márcz. 15-én a 44. senatus ülésében 23 törzsúrással leterítették.

15. *A második triumvirátus.*

Caesar halála nem adta vissza a szabadságot. Hamar kitűnik, hogy a köztársaság kora már lejárt. A gyilkosságot követő zavarokat M. Antonius használja fel, a ki, minthogy Caesar iratait lefoglalja, a dictator akarata végrehajtójának adja ki magát. Halotti beszédével felizgatja a veteránokat s a népet, a mire az összeesküvők menekülnek Rómából a még Caesartól nekik adott tartományokba. Antonius, mint consul Decimus Brutust Gallia Cisalpinából akarja kiűzni, ezt a tartományt ugyanis a népszavazat neki juttatta.

A senatus a hatalmas Antoniussal szemben eszközt vél találni az épen Rómába érkező 19 éves ifjában, C. Julius Caesar Octavianusban, Caesar unokaöccse és fogadott fiában. Neve és bőkezősége részére hódítják a veteránokat és a népet. Cicero a senatust tüzezi fel „philippikái“-val. Mire Hirtius és Pansa consulokat Antonius ellen küldik, hozzájuk propraetori minőségben csatlakozik 43. Octavianus. A consulok Mút inánál (43) életök árán diadalt aratnak. Antonius Gallia Transalpinába menekül Lepidushoz.

Most a consuli sereg ura. Octavianus légiói élén Rómába megy, magát consulnak választatja s törvényt hozat a gyilkosok üldözésére.

A köztársasági párt s a gyilkosok keleten szervezkednek. Antonius sereggel Gallia Cisalpinában terem. A senatus Octavianust Antonius ellen küldi, de Octavianus a helyett, hogy ütközne, szövetségre lép Antonius és Lepidussal. Ezzel a második triumvirátus létesül (43), névleg a köztársaság helyreállítása céljából. tényleg hatalmuk megalapítása végett.

A triumvirek uralmukat Rómában a legborzasztóbb p r o s c r i p t i ó k k al kezdték. A köztársasági nemességet csak nem teljesen kiirtották, nem kímélték egymás rokonait és barátait sem (Cicero-Fulvia). Azután Octavianus és Antonius M. Brutus 42. és Cassius seregét verték le Philipp in él (42). A vezérek öngyilkosokká lettek. A triumvirek pedig a római birodalom uraiként viselkednek.

Antonius keletet sarczolja. a hol egészen Kleópn trának, a szép egyiptomi királynőnek a hálójába került. Octavianus Italiában osztja a megígért földeket a katonáknak. A kitört zavarokat Antonius fivére Octavianus megbuktatására akarta felhasz-

nálni, de Agrippa leverte (perusiai háború). A hírre Antonius Italiába evezett, s ekkor a triumvirek megsztóznak a birodalmon. Octavianus kapja Italiával Nyugatot. Antonius Keletet, Lepidus Afrikát (40). W. A következő évben Sextus Pompeiusnak átengedték Szicziát, Szardíniát, Corsicát s Achaját.

Sextus Pompeius s Lepidus uralma azonban csak addig állott fenn, míg össze nem tűznek Octavianussal. A menekülő Pompeiust Antonius egyik tisztje ölte meg. a seregeitől megfosztott Lepidust pedig Octavianus a magánéletbe utasította (36). így 36. a birodalomnak két ura maradt.

16. Octavianus és Antonius háborúja.

Antonius Keleten folytonos mulatozások és dőzsölések közt töltötte idejét Kleopatra társaságában s közbe-közbe a parthusokkal viselt csekély eredménynyel járó hadjáratokat. Azalatt Octavianus rendezi, csendesíti Italiát, keresi a nép szeretetét és seregeit a határokon foglalkoztatva készül a döntő küzdelemre. A kívánt alkalom el is érkezik, midőn Antonius annyira megy, hogy Kleopatra fiainak Róma megkérdezése nélkül Kelet koronáit osztogatja. Octavianust pedig még személyében is sérti azzal, hogy erényes nővérétől, Octaviától válni készül. Octavianus a népgyűlésen a főparancsnokságot megvonatja Antoniustól, Kleopátrának pedig háborúi izentet.

Kelet és Nyugat újból harcra kél egymással. Kleopatra ügyét Antonius teszi magáévá, a senatusét pedig Octavianus. A tengeri és a szárazföldi haderők Actiumnál találkoznak (31). A tengeri ütkö-31. zet még el sem dőlt, midőn Antonius Kleopátrát követve megfutott. A szárazföldi sereg, mely hiába várta vezérért, 7 nap múlva ütközet nélkül adta meg magát Octavianusnak. Octavianus szárazföldön, Syrian át követte Antoniust, ki Kleopatra halálának áhírére öngyilkos lett. Kleopatra pedig, midőn látta, hogy Octavianus terve őt diadalmenetben Rómába hurczolni, kígyókkal maratta meg magát s múlt ki. Octavianus Egyptomot római provinciává tette (30). 30.

A háromszoros polgárháború világosan megmutatta, bögy sem az optimata, sem a néppárt nem alkalmas a birodalom kormányzására. A polgári derekasság rég kiveszett. Az önzés oly nagy, hogy az egész világ-birodalom érdekeit csak a hadsereg

ura, mint monarcha viselheti szívéen. Ily monarchája akadt a római birodalomnak a győztes Caesar Octavianus személyében.

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476. Kr. u).

1. A császárság megalapítása és szervezete.

Az actiumi ütközet után Rómának s a nagy világ-birodalomnak egy ura volt: Caesar Octavianus. A párturalmat föntartani nem lehetett többé. A polgárháborúk sora eléggé igazolta, hogy sem az életet, sem a vagyont biztosítani nem tudták a pártok. A zavarok közepette az emberek inkább vágyódtak a béke, mint a szabadság után. Ezt a békét megadta a birodalomnak a győztes Octavianus.

Octavianus külsőleg megtartotta a köztársasági formákat, tényleg az összes uralmat a saját kezében összpontosította. Az imperatori méltóság a szárazföldi és a tengeri hadsereg fölötti uralmat biztosította számára. A tribunatus személyét tette sérthetetlené s kezébe adta a közgyűlés vezetését. Mint Censor és Princeps a senatus határozatait befolyásolta. Viselte több ízben a consuli méltóságot. Ez utóbbi méltóság, valamint a köztársaság egyéb hivatalai megmaradnak a jövőben is, csak-hogy alig mások azok, mint pusztá címek hatáskör nélkül. A senatus 27-ben Kr. e. eddig csak az isteneknek, osztályrészüln jutott augustus névvel illette. Innen kezdve címe Imperator Caesar Augustus. E címeiket megtartották utódai is. Lepidus halála után (12 Kr. e.) még a pontifex maximus méltóságát ruháztatta magára. E hivatalából kifolyólag felügyelhetett a papságra s a szertartásokra. A peres ügyeket, mint legfőbb bírónak szintén hozzá felelősték.

A tartományok igazgatásában osztozott a senatusal. A birodalom belsejében levő megnyugtattott provinciákat neki engedte át. A senatus ezekbe proconsulokat vagy propraetorokat küldött. A határok mentén fekvő provinciákat Augustus legátusaival igazgattatta, a kiknek egyúttal katonai hatalmuk is volt. A gabonája miatt fontos Egyiptomot császári domíniumnak nyilvánította. Egyébként minden tartomány fölé kiterjedő proconsuli hatalmánál fogva valamennyi tartomány közigazgatásába

beavatkozhatott. Élt jogával. Meggátolta a tartományok kizsárolását; a kormányzók rendes fizetést húztak. Rajta volt, hogy Itália s a tartományok között lévő válaszfalakat ledöntse. Atyai gondoskodása mindenütt látható. Egyeseknek, mint városoknak bőkezűen osztogatja a polgárjogot. Elpusztult városokat újból építtet. A hol sok az adó, leszállítja. Ázsia provincia adóját egy ízben maga fizeti. Új utak készíttetésével nem csak a katonák menetelét könnyíti, hanem egyúttal a kereskedést s forgalmat mozdítja elő. Az egész birodalmat fölmérette s a lakosságot megszámláltatta. 4 millió fegyverfogható férfit talált a 16 millió lakos közt. Róma szépitésére annyit tett, hogy joggal dicsekedhetett: téglahalmazt vett át és márványból épült várost hagyott hátra.

A provinciák adójukat két kincstárba fizették. A senatori provinciák adója a közkincstárba, aeraarium folyt be, a caesari provinciáké a császári kincstárba, fiscus. Augustus azonban mindkét kincstárral egyaránt rendelkezett.

2. Augustus külső politikája.

Az új Caesar hatalma a katonaságon nyugodott, azért Augustus mintegy 300,000 főből álló állandó haderőt tartott. Ezek nagyobbrészt a határokon megerősített táborokban (castra stativa) tanyáztak. A megerősített táborok idővel gyarmatvárosokká fejlődtek (Köln, Mainz, Strassburg, Regensburg, Bécs — Vindobona, Ö-Szőny = Bregetio, O-Buda - Aquincum, Zimony = Taurunum stb.). A légiók béke idején a művelt görög-római élet terjesztői. Rengetegeket irtanak, mocsarakat, tavakat csapolnak le, más vidékek cultur-növényeit honosítják meg. Városaikban a vízvezetékeket, a színházakat s a fürdőket csak úgy megtaláljuk, mint Itáliában.

A Földközi-tengeren a biztonságot 2 hajóhad (Misenum, Ravenna) védte, a Rajnán és a Dunán pedig a csajkás had. Személyét a Róma közelében táborozó testőrség (praetoriánusok) óvta a forradalmi mozgalmak veszedelmétől. Vezérük, a praefectus praetorio hova tovább nagyobb befolyásra tesz szert.

Augustusnak a nagy haderő fentartásával nem czélja a köztársaság hódító politikáját folytatni, hanem csak a birodalom békéjét biztosítani. A hispániai hegyi törzsek leigázására s Ázsiában a parthusoktól a sasok visszavételére egyaránt a ha-

tárok védelme vezette. Az ok ugyanaz a germán hadjáratokban is. A birodalmat csak a természetes határok mentén, mint a milyen a Duna s a Rajna vonala, lehet könnyen védelmezni.

Augustus mostoha fiai, Tiberius és Drusus az Alpok közt lakó germánok leigázása után (16 Kr. e.) Raetiát, Vindeliciát s Noricumot csatolják a birodalomhoz. Utóbb Drusus a Rajnától keletre az Elbáig nyomul be a szabad germánok földjén. Tiberius Pannóniát szerzi meg. Az Al-Duna mentén ugyanakkor Moesiát szervezik.

Drusus halála után Tiberius táborozott a szabad Germaniában, de Marbodius hatalma, a mai Csehországba szólította. Marbodius itt egy római mintára szervezett hadsereggel erős germán államot alkotott. Tiberiusnak Marbodiust kellett volna megtörni, ha az imént leigázott pannonok s illyrek lázadása békére lépni nem késztet. Négy évig tartó véres harczban igazta le újból a lázadókat. Alig állott azonban helyre a béke, midőn a rémes hír rendítette meg a birodalmat, hogy Arminius cherusk főnök törbecsalta 3 légiójával Varus consult 9Kr. u. a teutoburgi erdőben s fölkonczolta (9. Kr. u.). Szerencsére a germánok megelégedtek szabadságukkal, nem törtek rá a birodalomra.

Le is mondanak a rómaiak a tervről, hogy a Rajna jobb partján terjeszkedjenek. Annál nagyobb gondot fordítanak a Rajna s a Duna vonalának a megerősítésére. Hatalmas sánczot (limes) húztak Kölnthől Regensburgig, a melyet elég sűrűn őrtornyok s egyéb erődítmények szakítottak meg.

A mily szerencsés volt Augustus kormányzásában, oly szerencsétlen volt családi életében. Háromszor nősült, törvényes örököse még sem maradt. Utódjának azt jelölte ki, a kit soha sem szeretett, Tiberiust. Meghalt 14-ben Kr. u.

& Az irodalom s a művészet Augustus korában.

Az irodalom s a művészet aranykorának nevezik Augustus korát. Maga Augustus s barátjai Agrippa s Maecenas pártfogásukkal s kegydíjaikkal lendületet is adnak úgy egyiknek, mint a másiknak. Az e korbéli alkotásoknál azonban, sajnos nélkülözük a teremtő erőt. A szolgaság lenyűgözte azt ott is, a hol meglett volna. Igazi szépet, a mely a benne rejlő erkölcsi elemmel is hatni képes, csak

szabad kor létesíthet. A zsarnokság megbénítja a szellem igazi szárnyalását. Az u. n. aranykor költői s művészi alkotásai csupán a forma s a styl szépségével gyönyörködtetnek. A költészetben utánozzák a görög műfajokat, a művészetben pedig nagyrészt másolják a görög alkotásokat. Egyedül a satira- s a tanköltészet az, mely eredetiséggel dicsekedhetik.

Költők: P. Vergilius Maró, (Aeneis, Georgica, pásztorköltemények); Qn. Horatius Flaccus (ódák, satirák, tanköltemények); P. Ovidius Naso (Metamorphoses, Fasti. Ars amatoria. Amores, Heroidák, Tristium libri, Epistolae ex Ponto); Catullus (dalok); Albius Tibullus (elegiák).

A prózairók közé az Augustus kora előtt élöket is besoroljuk. A legnagyobb szónok és bölcselő: Cicero. Történetírók: Caesar (De bello Gallico s bello civili); Cornelius Nepos (életrajzok); Sallustius Crispus (a Jugurtha ellen viselt háborúról s a Catilina összeesküvésről); Titus Livius (Róma története ab ürbe condita libri 142. nagyrészt elveszett). Strabo az akkor ismert földnek leírását adja „Geographica“-jában.

4. A Julius-Claudius család uralkodói (14—68).

Augustus, mint egyszerű polgár a köztársaság formáit megtartva kormányozta a birodalmat. Utódai valósággal egyeduralkodókként viselik magukat. A régi arisztokratia ezt túrni nem akarja. A Caesarok ezért kiirtásukra törnek, támaszt az új arisztokráciában, az élelem és multságokkal megnyert népből s a provinciákban találnak.

Tiberius (14—37). Beszünteti a népgyűléseket, az engedelmes senatussal kormányoz. Alkalmat ad a felségsértési perekre, jutalmazza a feljelentőket (delatores). A praetorianusokat Róma kapui előtt állandó táborba vonta össze. Bizalmasa Seianus, praefectus praetorio lett, a ki Capri szigetére való visszavonulása után a kormányt teljhatalommal vezette. Ez, hogy a trónra jusson, kiirtotta a császári családot. Tiberius, midőn szándékát megismerte, kivégeztette.

Caligula (37—41). Néhány hónapi jó uralkodás után a legrettenetesebb zsarnok lett. Lábbal tapodott minden isteni s emberi törvényt. Lovát consulnak tette, magát istenítette, pénzükért a legárfatlanab-

bakat a vérpadra hurczoltatta. A praetorianusok meggyilkolták s utódjává tették nagybátyját

Claudiust (41—54). Maga jó indulatú fejedelem volt, de rossz emléküvé tették uralkodását felszabadt rabszolgái: Narcissus és Pallas és elvetemült neje, Messalina. A provinciák érdekeit szíven viselte. Új provinciák gyanánt rendezték be uralkodása alatt Britannia déli részét, Mauretaniát, Lyciát, Thraciát és Judaeát. Második neje, Agrippina rábeszélésére saját fia mellőzésével utódjául Nérót, Agrippina fiát jelölte ki. Midőn tettét bánni kezdé, Agrippina megmérgezte.

Nero (54—68). Uralkodása kezdete jó. Ekkor Burrus és Seneca tanácsát követi. Utóbb valósággal őrzöngővé válik. Kivégezteti anyját, nejét, mostoha fivérét s tanácsadóit. Nyilvánosan föllép a kocsi-versenyen, szerepel mint színész és énekes. Azért utazza be Görögországot is, mert itt jobban megbecsülik művészi talentumát.

64-ben Rómát felgyujtatja, hogy újra építhesse. Különös fényvel építette fel a császári palotát (Domus aurea). A gyújtogatást a zsidók s a keresztényekre fogta. Ekkor történik az első keresztény-üldözés (Nero fáklyái).

Nero uralmát a galliai s a hispaniai felkelés döntötte meg. Hispániában a légiók Sulpicius Galbát kiáltották ki imperatornak. Nero Rómából falusi jószágára menekült, a hol kardjába dőlt. Benne a Julius dynastia fogadott fiaiban is kihalt.

5. A légiók császárai. A Flaviusok (68—96).

Claudius kora óta a praetorianusok a trónfoglalások alkalmával fejenként jutalomdíjban (donativum) részesültek. Azért kapták ezt, mert támogatták az illetőt, hogy a hatalom birtokába juthasson. A provinciákban tartózkodó légiók megirigyelték a praetorianusok kiváltságos helyzetét, a Nero halálát követő évben (68—69) három imperator is kiáltanak ki. Gallia és Hispániában Galbát, kit megbuktatott Nero kegyencze, Otho. Otho helyét a rajnai légióktól választott Vitellius foglalta el, ezét pedig a syriai légiók jelöltje Flavius Vespasianus. A Flaviusok azután azok, kik uralmukat állandósítják (69—96).

«9. **Flavius Vespasianus** (69—79). Helyreállította a Kr. ii. senatus hatalmát, a kincstárt takarékoszággal és új adók behozatalával (cloaca adó) megtöltötte, megfékezte a légiókat, a Colosseumot építette.

Két nagyobb háborúja volt. Egyik a batávok ellen (69—71), kiket Civilis függetlenségük kivívására izgatott a zavaros időkben. A másik a zsidók ellen. A rómaiak mindkettőt győzelmesen fejezték be. Jeruzsálemet Vespasianus imperatorrá választása után fia Titus ostromolta s dúlta fel (70). (Titus diadlívé). A zsidók elszéledtek a világon.

Titus (79—81). Kicsapongó ifjúság után jeles uralkodónak vált be, úgy hogy az „emberiség gyönyöré”-nek nevezték alattvalói. Békés uralkodását elemi csapások zavarták meg. Rómát tűzvész pusztította, Itáliát a pestis. Herculaneum s Pompeii városokat a Vesuv kitörő lávája borította el.

Domitianus (81—96). Jó apának és testvérnek méltatlan utódja. A Claudiusok uralmát eleveníti fel, ismét felvirradt a delatoresek napja. Agricola Britanniát hódítja meg, maga Domitianus bár a dákok királytól, Decebalustól a békét pénzen vásárolta meg, még is diadalmenetet tartott. Neje beleegyezésével meggyilkolták.

6. Az örökbefogadott császárok kora (96—192).

A római történelem legszebb korszaka ez, midőn a császárok czéltudatosan alattvalóik boldogításán fáradoztak.

A senatorok Domitianus meggyilkoltatása után a trónra emelték agg társukat

Cocceius Nervát (96—98). Megosztotta a senatussal az uralmat, de tervét, hogy az egyeduralmat a szabadsággal egyeztesse össze, magas kora s az idő rövidege miatt már nem valósíthatta meg. A terv megvalósítását ráhagyta adoptált fiára

M. Ulpius Traianusra (98—117). Az első provinciális a Caesarok trónján, mint államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Róma s az egész birodalom dicséri építkezési kedvét (Forum Traiani). Az igazságszolgáltatást pártatlanná teszi. Emeli az ipart s kereskedelmet. Pártolja a tudományokat. Humánus gondolkodása árvaházakat s menedékhelyeket emeltet vele.

A birodalom alatta éri el legnagyobb kiterjedését. Két hadjáratban leveri a dákokat s lakóhelyüket Dacia néven tartományyá teszi (107). io<. Keleti sikeres hadjáratai következtében provinciák lesznek: Arábia, Armenia, Mesopotamia, Assyria. Iránban a parthusoknak királyt ad, ki

főhatóságát ismeri el. Meghalt Ciliciában. eltemették a Trajanus oszlop alá, mely oszlopot dák hadjárata emlékére emelte a senatus. Emlékét még jobban megőrizte a mondás, melylyel a senatus utódait üdvözlölte: „*Felicior Augusto, melior Traiano.*”

P. Aelius Hadrianus (117—138). Traianus örök-befogadott fia egészen a békés munkálkodásnak szentelte életét. 15 éven át folyton utón volt, hogy személyesen győződjék meg a birodalom szükségleteiről. Legnevezetesebbek jogi intézkedései. *Salvius Julianus* kiváló jogtudóssal összegyűjtette a praetori edictumokat s *Edictum perpetuum* néven egész Itália jogszolgáltatásában kötelezővé tette. Traian keleti hódításait feladta, az Euphrates tette határu. Britanniában szintén a tőle épített sánczig (vallum) vonta vissza a határt. Rómában emlékét az Angyalvár (*Moles Hadriani*) őrzi.

Örökébe fogadott fia, **Antoninus Pius (138—161)** lépett. Intézkedéseiben a humanitás eszméje vezérelte. Nem csak a szegények s árvák, de még a rabszolgák is tapasztalják a „haza atyjá”-nak gondoskodását. Utána a Hadrianustól megállapított sorrendben következtek:

Marcus Aurelius (161—180) és kicsapangó fogadott testvére *L. Verus (169)*. *Marcus Aurelius* a bölcsészet került a trónra. *Stoikus* elveinek megfelelően az erény útján haladt. Sajnos, hogy egész életét a határokat támadó markomannok és a quádok elleni háborúban töltötte. Meghalt Becsben (*Vindobona*) még mielőtt a háborút befejezhetne volna. Hadrianus jogi intézkedéseit az egész birodalomban kötelezővé tette (*Edictum provinciale*).

Utóda gonosz fia **Commodus (180— 92)** volt, kit környezete meggyilkolt.

7. A katonai fejtelenség kora (192—285).

A *Commodus* halálát követő mintegy 103 évet a katonaság féktelenkedése jellemzi. A katonák emelik s teszik le a nekik nem tetsző uralkodókat. Nekik pedig nem tetszik senki, a ki meg akarja őket iékezni. Hatalmaskodásukkal szemben a senatusnak s a polgári tisztviselőknek a hatalma úgyszólván megsemmisül. A császárok magok is e korban legelső sorban hadvezérek, kik nagyobbbrészt a birodalom határain tartózkodnak. A Rajna s a Felső-Duna vonalán a frankok, burgundok s alemannok, az Al-Dunánál a góthok, Ázsiában az új perzsák támadnak a birodalomra.

Septimius Severus az (193—211), ki a katonai uralom alapját veti meg. midőn a praetorianusokat ^{Kr} “ a birodalom minden részéből összeszedett 50 ezer erős légionáriussal cseréli fel. Ezekre támaszkodva a birodalommal mint sajátjával rendelkezik.

Fia **Caracalla** Constitutiojában (212) a birodalom minden szabad lakójának megadja a római polgárjogot.

Gyorsan váltogatják egymást a császárok, mert csak nem mind erőszakos halállal múlnak ki. Egyszerre többen is uralkodnak a birodalom különböző részeiben. Így 260-ban 19-en. E kort szokták némi 260. túlzással a „30 zsarnok” korának nevezni. A birodalom egységét megmenti **Aurelianus** (270—275), de már Dáciát a góthoknak engedi át. Rómát pedig erős fallal vézeti körül.

8. A birodalom újjászervezése.

Diocletianus, Constantinus.

Diocletianus (284—305). Az erőszakos trónváltások kimutatták, hogy a kormányzat szervezete rossz. Az illyr paraszt-szülőktől származott Diocletianus vállalkozott arra, hogy a belügyekben rendet hoz létre, a határokat pedig biztosítja.

Az uralmat mindjárt kezdetben megosztotta egykori fegyvertársával Maximianussal, a kit ép úgy mint őt Augustus czim illet. A két később kinevezett kormánytárs Constantius Chlorus és Galerius Caesar czimet kapják. Diocletianus a felosztáskor magának Keletet tartotta meg Nicomedia székhelylyel. Galerius a dunai tartományokat s a Balkán-félszigetet kapja, székhelye Sirmium. Maximianusé Itália és Afrika Milánó székvárossal. Constantius Chlorusnak Hispánia, Gallia s Britania jut Trier fővárossal. Az egyetértést a versenytársakká lett fejedelmek között fenttartotta Diocletianus. ki a kormányzat legfőbb irányítását kezéből soha sem engedte ki.

A felosztás legközvetlenebb eredménye lett, hogy az ellenséget a határoktól visszaverték.

A belkormányzatban Diocletianus a korlátlan monarchia megteremtője. A senatus elveszti minden befolyását, a kormányzást a fejedelem kegyeit leső hivatalnoksereg végzi. Udvarában keleti fény veszi körül, homlokát korona ékesíti. Ha hosszas szertartások után bejut valaki hozzá, mint valami isten előtt térdre kell, hogy boruljon. A kiadások szapo-

rodtával növekednek az adók, melyek tűrhetetlen teherként nehezednek az alattvalókra.

20 évi uralkodás után Diocletianus önként letette hatalmát s hasonló cselekedetre kényszerítette Maximianust. A béke azonban ekkor megbomlott, egy időben hatan is versenyeztek a hataloméért. 323-ig elhúzódik a polgárháború, a mikor Constantius Chlorus fia, a nagynak nevezett Constantinus versenytársai leverése után egyedül foglalja el a császárok trónját.

Nagy Constantinus (323—337), hogy annál könnyebben szakíthasson a kormányzat régi szellemével, székhelyül a kedvező fekvésű Byzantiumot választja, a melyet építkezéseivel igazi császár-városná tesz és saját nevééről Cons tan tinopolis-nak nevez el. Befejezi Diocletianus művét a kormányzat átalakításában. Az egész birodalmat 4 praefecturára (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia), 14 dioecesisre s 117 provinciára osztja. Szigorú rangsorba osztott hivatalssereggel kormányoz (bureaucratia). Mindenkinek parancsol a császár, az „urunk, császárunk” czimek bejutnak már a törvénybe is. A hivatalssereg élén a 7 államminiszter áll.

A katonaság száma ekkor több mint fél millió. Hogy a lázongásoknak elejét vegye, apró légiókra osztja (1500 fő). Fellázadni nem tudnak, de a határokat sem képesek megvédelmezni. Parancsnokaiknak a közigatásban semmi részök sincs. A hadsereg kétféle: a palotások, kik a császár személyét őrizték, és határőrök. A légiókban legnagyobbbrészt már barbárok szolgálnak.

A nagy adóterhek miatt egész vidékek elpusztulnak. A szabad emberek jogaik elvesztésén kívül még nyomorba is jutnak, a földhöz kötött szolgaság kora veszi kezdetét. A stoicus bölcsészet, de még inkább a keresztény tanok tűrhetővé tették a rab-szolga sorsát s fölemelték az asszonyt s a gyermeket. A dolgok új rendjének legszembeűnőbb hatásai voltak ezek.

9. A kereszténység.

Rómába mindama vallások, melyek az állam érdekeit szolgálták, útát találtak. Köztük egészen érthetetlen helyi vallások. Természetes folyománya lett ennek a hitetlenség és az erkölcsök megromlása. A megbomlott erkölcsi egyensúlyt nem állíthatták helyre sem a bölcséleti tanok (stoicismus),

epicureismus), sem pedig a babonák. Kielégítő feleletet a lelkeket aggodalomba ejtő kérdésekre egyik sem tudott adni. Midőn a legnagyobb kétségbeesés marczangolta asziveket. született a keresztény vallás isteni alapítója: Jézus Krisztus, hogy megváltsa a bűnbe esett emberiséget.

Jézus Krisztus Augustus uralkodása alatt született Bethlehemben, magasztos tanait Tiberius uralkodása alatt hirdette, majd azokat szent halálával megpecsételte, feltámadásával pedig az örök életben való hitet erősítette meg. Tanainak alapja: imádd az Istent és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! Midőn a felebarát alatt minden embert ért, világosan kimondotta, hogy az eddigi többé-kevésbé nemzeti vallások helyébe általános vallást hirdetett az emberiség számára. Tanítványai nem érczbe és kőbe, hanem mint ő mondotta az emberek szívébe vésték be az isteni tanokat. Az apostolok közül kiváltak: Péter, kit az egyház fejévé tett s Pál, a római-görög műveltségű férfiú. Krisztus élete, mint azt a négy evangélista (Máté. Márk. Lukács. János) megírta s az apostolok levelei alkotják az újszövetségi szentírást.

Az első egyházközségek élete egyszerű volt, a hol a híveket a legnemesebb szeretet fűzte össze. Nem csak tanácscsal, hanem vagyonukkal támogatták egymást. Az egyházi ténykedést az öregek, presbyterek végezték, segédeik lettek a diaconusok. Több község fölött állottak az apostolok helyettesei, majd utódai, az episcopusok. Ezen előjárók dolgaik szaporodtával világi foglalatosságaikat abba hagyták s egészen az egyház szolgálatába állottak, mert az apostol szavai szerint: illő, hogy a ki az oltárt szolgálja, arról éljen is. Az egyház általánosabb elterjedésével megalakult a papi hierarchia. Az egész egyház élén áll szent Péter utóda a római püspök, kit később pápának neveznek. Mint metropoliták több püspökség felett az apostolok valamelyikétől alapított egyházak püspökei vagy a főbb városok püspökei állanak (jeruzsálemi. antiochiai. alexandriai). Több község felett a felügyeletet a püspökök végzik. A presbiterek a püspökök segédei vagy az egyes községek papjai. E szervezet biztosította a tanok tisztaságát s általánosságát.

A keresztény vallás, úgy mint más vallások a római állam szolgálatába nem szegődhetett. Egye-

düliségre törekedett. Állam és vallás Rómában oly szoros kapcsolatban volt, hogy az egyiknek megtámadása a másikat is érte. A keresztény vallás tehát a pogány vallások támadása miatt még a legderekabb római császárok részéről is üldözésben részesült (Traianus, Marc. Aurelius, Decius). Tíz nagy üldözést szoktak megkülönböztetni. A legutolsót Diocletianus rendelte el. De a helyett, hogy fogytak volna a keresztények, még szaporodtak, mert a vértanúk kiöntött véréből, mint elvetett magból, a hívők új serege sarjadzott.

N. Constantinus, midőn a milviusi hídnál (112) Maxentiust a keresztények támogatásával győzte le („E jelben győzesz!”), a kereszténységet pártfogásába vette. Licinius bukása után (323) államvallás rangjára emelte, az egyháznak birtokot adott, a papoknak pedig megadta ugyanazt a kiváltságot, a melyet az előtt a pogány papok élveztek. Halálos ágyán maga is megkeresztelkedett.

Az új egyház egységét tévtanok fenyegették. Az Ari us-féle tévtannak vetett véget a 325-ben tartott niceai zsinat. Kimondotta, hogy Krisztus egy lényegű az Atyával (homousios), nem pedig hasonló (homoiusios), mint Arius és követői tanították. S ezzel megállapították a Sz. Háromság dogmáját.

10. *A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége.*

Nagy Constantinus halála után a birodalomban s magában a keresztény egyház kebelében egyaránt zavarok állanak be. Constantinus elkövette azt a hibát, hogy a birodalmat 3 fia és 2 unokája között megosztotta. Az öldöklések meg sem szüntek addig, míg Constantius (337—361) a birodalomnak újból 853. egyeduralkodója nem lesz (353). Halála pedig azután épen a legjobbkor következett be, hogy közte és rokona Julianus között újabb polgárháború ne törjön ki.

A kereszténység kebelében az arianizmus mellett újabb tévtanok keletkeznek. Julianus (361—363) nem a tévtanok megszüntetésével, hanem a pogány vallás felelevenítésével akarja a vallásegységet megteremteni. Bár a keresztény erényeket is utánozza, a múltakat fel nem támaszthatja többé. Sőt a keresztények, mint szervezett párt állanak a hitehagyottal (Após tat a) szemben. Az új perzsák ellen indított háborújában halálát leli.

Halála után egy ideig megint augustusok s Caesarok közt oszlik meg a birodalom, míg nem azt Nagy Theodosius (379—395) 394-ben utoljára egye- 394, siti. Uralkodása diadala az orthodox kereszténységnek. A még mindig erős arianismust a legszigorúbban üldözi. A pogány templomokat bezáratta, úgy hogy a pogányság legfeljebb a félreeső falvakban vonhatta meg magát (pagani). A szellem fegyvereivel pedig Nyugat nagy egyházatyái szt. Ambrus, szt. Ágoston és Konstantinápoly főpapja, Arany-szájú szent János védelmezték meg s mutatták ki igazát úgy az arianismus, mint más kisebb eretnektanokkal szemben. A keresztény egyház egysége tehát biztosítva lön.

Másrésről azonban Theodosius belátta, hogy Keletet és Nyugatot oly nagy ellentétek választják el, hogy egy ember nem uralkodhatik az egész birodalmon. Azért az Adriai-tengert véve határu-
 kevással halála előtt (395) a birodalmat két fiaⁱⁱ⁾ között megosztotta. Arcadius, az idősebb kapta Keletet, Honorius Nyugatot. A kelet-római vagy görög'császárság körülbelül még 1000 évig fenttartja magát (1453). A nyugat-római császárságot azonban mind erősebben ostromolják a germán népek. Provinciái egymásután esnek nekik áldozatul. 476- 476. ban magában Itáliában is Odovakar, a germán csapatok vezére az utolsó császárt Romulus Augustulust letette s mint Zeno kelet-római császár helytartója uralkodott tovább.

A nyugat-római császárság e bukásával szokták az ó-kort zárni.

TARTALOM.

Lap.

Bevezetés. A történelmi korok 2

A) Keleti népek.

I. Egyiptom földje, története, vallása, népe, műveltsége 3

II. Babylon és Assyria földje s története.

Babylon vallása és műveltsége 4

III. Palaestina. A zsidó nép jelentősége 6

IV. Phoinikia. Műveltségi viszonyai 7

V. A médok és a perzsák történelme, vallása és műveltsége..... 8

VI. Az indok. Brahma és Buddha vallás, műveltség 9

B) A görögök történelme.

Bevezetés: Görögország földrajza. A görög történelem korszakai 11

I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek. 2. A görögök vallása. 3. A bevándorlások mondái. 4. A hőskor 12—14

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig.

1. A dórok vándorlása. 2. Spárta szervezése. Lykurgos. 3. Athén szervezése. Solon.

4. A tyrannis. 5. Athén. Peisistratos. Kleisthenes. 6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok. 7. A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények 15—20

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig.

1. Perzsa háborúk. 2. Perikles és politikája. 3. Athén, mint Görögország szellemi középontja. 4. A peloponnesosi háború. 5. Spárta hegemoniája. 6. Thebai hegemoniája. 7. Makedónja emelkedése. Hellas egyesítése. 21-30

IV. Görög-makedón korszak.

1. N. Sándor hódításai és ezek következményei. 2. N. Sándor birodalmának a föl-
bomlása 31—33

C) Róma története.

- Bevezetés: Itália földrajza. Itália népei. Aromái történelem korszakai 34 35

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig.

1. Róma alapítása. 2. Róma királyai. 3. A rómaiak vallása. 4. A legrégebb alkotmány 35—39

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása.

1. A köztársaság megalakulása. 2. A plebs kivándorlása a szent hegyre. Pártküzdelmek. 3. Az egység helyreállítása. 4. Itália meghódítása. 5. Róma uralmának biztosítékai 39—45

III. Róma elnyeri a világhuralmat. A hellén műveltség befolyása.

1. Az első pún háború. 2. Róma meghódítja Sardiniát, Corsikát és a Pó vidékét. Karthágó elfoglalja Hispániát. 3. A második pún háború. 4. A Földközi-tenger keleti medencéjének a megszerzése. 5. A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése. 6. A keleti hódítások visszahatása Rómára 46—52

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom megalapítása.

- I. A római állam belső bajai. 2. A Gracchusok javítási kísérlete. 3. Háború Jugurthával. 4. Kimber-teuton háború. 5. Marius. Az optimaták újabb győzelme. 6. A szövetségesek háborúja. 7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború. 8. Az optimata uralom tehetlensége. Pompeius fénykora. 9. Catilina féle összeesküvés. 10. Az első triumvirátus. II. Caesar meghódítja Galliát. 12. A triumvirátus felbomlása. 13. A második polgárháború. 14. C. Julius Caesar monarchiája és halála. 15. A második triumvirátus. 16. Octavianus és Antonius háborúja . 52—66

V. A császárok uralma.

1. A császárság megalapítása és szervezete. 2. Augustus külső politikája. 3. Az irodalom és a művészet Augustus korában. 4. A Julius-Claudius család uralkodói. 5. A légiók császárai. A Flaviusok. 6. Az örökbefogadott császárok kora. 7. A katonai fejletlenség kora. 8. A birodalom újjászervezése. Diocletianus, Constantinus. 9. A kereszténység. 10. A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége 66—77